

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Otázka protonacionalismu v raně novověkých

Čechách

Patrik Mik

Plzeň 2011

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra antropologických a historických věd

Studijní program Historické vědy

Studijní obor České dějiny

Bakalářská práce

Otázka protonacionalismu v raně novověkých

Čechách

Patrik Mik

Vedoucí práce:

Mgr. Karel Šima, PhD.

Katedra antropologických a historických věd

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2011

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval(a) samostatně a použil(a) jen uvedeníh pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2011

.....

Poděkování

Děkuji vedoucímu bakalářské práce Mgr. Karlu Šimovi, PhD. za pomoc, velkou trpělivost a cenné rady při psaní této práce.

Obsah

1	ÚVOD	6
2	NÁROD.....	7
2.1	Pohled sociologie	7
2.2	Pohled politologie.....	8
2.3	Pohled antropologie	9
2.4	Pohled historie?.....	10
2.5	Idola fori.....	12
3	NACIONALISMUS.....	14
4	IDENTITA	15
5	ETNICITA	16
6	FORMOVÁNÍ NÁRODA	17
7	SHRNUTÍ POJETÍ NÁRODA.....	18
8	PROTONACIONALISMUS	20
8.1	Argumenty pro protonacionalismu	21
8.2	Předmoderní nacionalismus.....	25
8.3	Národ ve středověku.....	28
9	SOCIOPOLITICKÉ ZMĚNY V ČECHÁCH V RANÉM NOVOVĚKU	31

9.1 Rovina politických událostí.....	31
9.1.1 Jagellonci.....	31
9.1.2 Habsburkové.....	38
9.1.3 Problém emigrace a exilu	44
9.2 Vliv humanismu.....	45
10 VNÍMÁNÍ NÁRODA A PROJEVY PROTONACIONALISMU	46
10.1 Havel Žalanský.....	47
10.2 Pavel Stránský	48
10.3 Jan Amos Komenský	53
11 ZÁVĚR	55
12 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ.....	57
12.1 Literatura	57
12.2 Vydané prameny	59
13 RESUMÉ	60

1 ÚVOD

Cílem této práce je nalézt možná východiska pro konceptualizaci národa v raně novověkých Čechách. Otázky spojené s národní identifikací v předmoderní době bývají obvykle spojovány s pojmem protonacionalismus. V rámci těchto pojetí proto budu hledat možné tendence utvářející u nás v 16. a 17. století předpoklady pro určité pojetí národa.

Pojem národ se nejprve pokusím co nejpřesněji definovat, ukázat na problematičnost tohoto pojmu; zproblematizuji používání tohoto pojmu v oblasti sociologie, politologie, antropologie a historické vědy a ve stručném shrnutí bych chtěl dospět k stanovisku, které však, vzhledem k obsažnosti a užití tohoto pojmu, nelze považovat za absolutní a všezahrnující. Relevance pojmu národ se bude vztahovat především k historii, neboť v další části práce hodlám poukázat na jeho předmoderní předchůdce. A proto se budu muset alespoň okrajově dotknout témat etnicity a identity. Omezený rozsah této práce však nedovoluje důkladnější rozbor těchto klíčových pojmů. Významným doplněním stati by byla i problematika vědomí a vztahu jednotlivce k nadindividuálnímu a nadstavovskému (nadtrždnímu) národu, pro nedostatek prostoru se však budu muset omezit jen na upřesnění projevů národního egoismu, tj. nacionalismu. Druhá polovina práce pak bude orientována na historicko-politický kontext raného novověku v českých zemích v 16. a první polovině 17. století (s nutným úvodním přesahem do doby dřívější, který by měl osvětlit dlouhodobější vývojové tendence), v němž se pokusím hledat integrační, popř. dezintegrační procesy nebo takové jevy či události, které by mohly napomoci k růstu nadindividuální abstrakce a národně sjednocujícím snahám a projevům prvotního nacionalismu. Klíčový termín protonacionalismus bude, na základě výše zmíněného kontextu a rozboru příspěvků autorů hlásících se k pojmu protonacionalismus, či autorů, kteří se touto problematikou věnují, jednak představen, definován a, doufejme, obhájen a vztažen k situaci stavovské společnosti raně novověkých Čech. Následné projevy či absolutní

nepřítomnost prvotních národně egoistických tendencích by měly vyplynout z rozboru děl Havla Žalanského, Pavla Stránského a Jana Amose Komenského.

2 NÁROD

Ústředním bodem této práce je termín národ. K němu se tato práce vztahuje, jej se pokusí sledovat a bude se snažit najít jeho projevy. Bude proto potřeba národ definovat. Tvrzení, že národ tvoří skupina lidí, je zajisté pravdivé, avšak k uspokojivé definici nestačí. Musíme jít hlouběji a snažit se ho poznat co nejlíže. Obrátíme se pro to do těch vědeckých disciplín, jež by nám mohli poskytnout relevantní definice.

2.1 Pohled sociologie

Sociologové, jak už sám název napovídá, se zabývají společností, společenstvím lidí, jádrem národa. Sociologické slovníky se většinou shodují, že k vysvětlení tohoto pojmu (národ) lze přistupovat empiricky či normativně, jinak řečeno, lze jej popisovat na základě subjektivních či objektivních faktorů. Subjektivní (empirický) přístup zahrnuje definici národa E. Renana, jakožto společenství lidí mající společnou historii a toužící patřit do a vytvářet společnou pospolitost, národ je vytvářen „každodenním plebiscitem“. R. Emerson tvrdí v podstatě cosi podobného: společné dědictví a společný osud je podílem společenství lidí zvaným národ. Teoretiky přístupu k národu na pomezí mezi objektivním a subjektivním jsou např. M. Weber či H. M. Johnson: zvýrazňují úlohu společného území a touhu vytvořit vlastní stát, spolu s pocitem sounáležitosti. Dále jsou zmiňovány požadavky národního státu, společná kultura, společné vědomí, dobrovolná touha jednotlivce patřit do tohoto společenství (do národa). Navíc je zapotřebí uvědomit si vliv ideologie, která působí na sociologickou teorii snažící se o vymezení národa. V neposlední řadě lze nalézt obecné rozdíly mezi západoevropským a

americkým pojetím národa (národ ztotožněn se státem) oproti středoevropskému (národ ztotožněn s jazykem).¹ Rozdílnost tohoto pojetí spočívá i v ideové rovině: středoevropské pojetí vychází z myšlenek romantismu a tedy i iracionální (společný původ, jazyk, tradice), euroamerické pojetí vychází z myšlenek Velké francouzské revoluce.² Národ je výsledně tedy určitá kulturní a politická forma seskupení lidí ve společnosti, která je založena na společném vědomí sounáležitosti (společné vášně, zájmy, představy, minulost) a je vymezena společným spisovným jazykem, často společným náboženstvím, která požívá autonomní status a spočívá v subjektivním vědomí jednotlivců o jejich příslušnosti k danému národu.³ „*Národní celek stojí v opozici vůči jiným celkům [...] v permanentní konkurenci o nadřazenost [...].*“⁴

2.2 Pohled politologie

Politologové se de facto shodují se sociology v definici národa, avšak přidávají pojem národnosti, která byla stavebním kamenem vzniku národů. Národností se rozumí „*etnická jednotka, která často předchází vzniku národa. Je charakterizována společným jazykem, často i vírou a zejména zvyklostmi. Pod národností chápeme i příslušnost k určitému národu.*“⁵ Národy vznikaly většinou v souvislosti s konstituováním státu slučováním národností. V pro nás klíčovém období novověku byla příslušnost k národu dána především jazykem. Dlužno podotknout, že

¹ Kol. aut., *Velký sociologický slovník*, 1. sv. – A-O. Praha: Karolinum 1996, heslo národ.

² K tomu viz níže, Argumenty pro protonacionalismus. Vliv Revoluce na formování některých národů přesvědčivě popřel Slobodan Drakulic ve stati: DRAKULIC SLOBODAN, Whence Nationalism? *Nations and Nationalism*, 2008, vol. 14, no. 2.

³ Kol. aut., *Velký sociologický slovník*; BOUDON RAYMOND et al., *Sociologický slovník*. Olomouc: Univerzita Palackého 2004, heslo národ; GEIST BOHUMIL, *Sociologický slovník*. Praha: Victoria Publishing 1993, heslo národ; I role společného spisovného jazyka je problematičtější, nacionálně zaměřená literární tvorba nemusela nutně vznikat v jediném národním jazyce. K tomu viz níže, kapitola Argumenty pro protonacionalismus.

⁴ BOURDON R., *op. cit.*, heslo národ.

⁵ ADAMOVIČ KAROLINA et al., *Politologický slovník*. Praha: C. H. Beck 2001, heslo národnost.

politologové přiznávají definici národa i národnosti jistou vágnost, současně však upozorňují na lingvistické odlišnosti tohoto termínu.⁶

2.3 Pohled antropologie

Antropologové sledují vývoj komplementárního termínu *natio* od římské republiky, počátek užívání tohoto termínu přisuzují Ciceronovi, který jej užil „*v pejorativním smyslu pro entitu, která je opakem společenství svobodných římských občanů.*“⁷ Jazykové a územní vymezení národa (*natio*) je datováno od raného středověku. Antropologové rozlišují dva přístupy k pojetí národa. Je to a) primordialistický přístup, ten tvrdí, že národ je odvěkou kategorií, vznikl jako reakce na vnější i vnitřní okolnosti. Oproti tomu b) Anthony Smith tvrdí, že „*...moderní národy se vyvinuly z preexistujících skupin [jež nazývá ethnies], které spojuje zakladatelský mýtus, kolektivní historická paměť, společná kultura, teritorium a určitá míra solidarity, pociťovaná přinejmenším elitami. [...] Proměna ethnie v moderní národ se mohla uskutečnit dvěma způsoby: aristokraticko-laterálním, nebo demoticko-vertikálním.*“⁸ V prvním způsobu hraje významnou úlohu byrokracie, jež je prostředníkem šíření elitní kultury mezi aristokracií a ostatním obyvatelstvem v rodícím se moderním státě. V druhém případě se jedná o účast politicky marginální elitní etnické skupiny, která prosazovala zájmy reprezentovaného etnika v reakci na rozvoj privilegované kultury, což posléze vyústilo ve vznik moderního národa.⁹

⁶ ADAMOVÁ K., *op. cit.*, heslo národ; o lingvistické odlišnosti viz níže ve stati.

⁷ MALINA JOSEF et al., *Antropologický slovník, aneb, Co by mohl vědět o člověku každý člověk: (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění)*. Brno: Akademické nakladatelství CERM c2009, heslo národ.

⁸ MALINA J., *op. cit.*, heslo národ.

⁹ *Ibid.*

2.4 Pohled historie?

V neposlední řadě z hlediska historické vědy lze k vymezení přistoupit dvěma způsoby, zde je ovšem nutné upozornit, že touto tematikou se nezabývají „čistí“ historikové, badatelé často pocházejí z výše zmiňovaných oborů nebo alespoň užívají metod a východisek těchto věd. Z pohledu „historie“ tedy lze na národ pohlížet z hlediska objektivních, empiricky zjistitelných rysů nebo můžeme národ definovat subjektivně (viz výše). Empirický přístup¹⁰ uznává především politické, geografické, kulturní a jazykové vazby jako určující pro vymezení národa. Na druhé straně subjektivní přístup považuje za určující vědomý pocit sounáležitosti, při čemž si tuto sounáležitost musí jednotliví členové přát. Národ se tak utváří každým dnem, národ je „každodenním plebiscitem“. Ani jeden z vyhraněných přístupů již dnes není přijímán. Badatelé si již uvědomují, že národ tvoří jak subjektivní, tak objektivní rysy.¹¹ Národ je ohraničeným suverénním společenstvím.¹²

Rovněž názory na původ národa nejsou jednoznačné. Významný sociolog, sociální antropolog Anthony Smith v Hrochově interpretaci¹³ rozlišuje 5 schémat původu národa:

Primordialistická koncepce národa, považující jej za něco věčného již byla opuštěna, avšak upozornila badatele na existenci primordiálních atributů (jazyk, náboženství, teritorium), které hrají v procesu utváření národa důležitou roli.

¹⁰ Nerad bych, aby byl termín empirický znásilňován a kladen do vztahu s názorem o vědeckém přístupu jako jediném správném. Pozitivizmus byl dávno překonán, postmodernismus ukázal ne jeden negativní aspekt vědeckého poznání.

¹¹ HROCH MIROSLAV, *Národy nejsou dílem náhody: Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha: SLON 2009, str. 16-20.

¹² ANDERSON BENEDICT, *Představy společenství: úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Praha: Karolinum 2008, str. 23.

¹³ HROCH M., *op. cit.*, str. 42-43.

Perennialisté odvozují národ od jeho historického vývoje a od vazeb, které se odrážejí v národních mýtech.

Postmodernisté se kriticky vymezují vůči hledání historických kořenů národa, hledají nové dimenze a nové termíny.

Podle modernistů je národ výtvorem svých vlastních příslušníků, elit, utváří se z procesů modernizace a participací občanů.

Sám Smith doplňuje spektrum o etnosymbolismus. Ten sleduje reinterpetaci minulých hodnot a symbolů pro získání moderního národního vědomí.

K této kategorizaci musíme doplnit, že jednotlivé proudy potřebují ke své aplikaci kategorie z jiných proudů, i. e., tyto proudy jsou úzce provázány, a navíc každý proud vnímá sdílenou historii jako jeden z důležitých konstitutivních prvků. Okrajovým proudem je pak radikální konstruktivismus, který národ považuje jednoduše za myšlenkový konstrukt neodpovídající skutečnosti (která je však pro konstruktivisty minimálně problematická).

Důležitými konstitutivními prvky, které jsou všem výše zmíněným teoriím společné, jsou minulost, jazyk, etnicita, doprovod modernizace (školství, gramotnost, sociální emancipace, politická emancipace...), zájmový rozpor, emoce, identita. V podmínkách Evropy nebyl všude stejný národ, národ se neshodoval ani z diachronního hlediska, národ se utvářel dvojím způsobem: v podmínkách národního státu a formou národního hnutí.¹⁴

Karl W. Deutsch upozornil na to, že národ tvoří jedinci, kteří jsou spolu schopni komunikovat „snáze, komplexněji a intenzivněji než s příslušníky z jiných skupin“.¹⁵ Anthony Smith zdůrazňuje význam

¹⁴ HROCH M., *op. cit.*, str. 44-45.

¹⁵ *Ibid.*, str. 25.

společného historického území, mytologie, vzpomínek, masové kultury, ekonomie, zákonných práv a povinností.¹⁶ Důležitou roli hrála i etnická charakteristika (Gellner, Hobsbawm). Avšak nejdůležitějším z rysů národa je vědomá sounáležitost jeho členů, Benedict Anderson mínil svou kategorií *imagined community* takovou společností lidí, která může existovat jen tehdy, „*budou-li si jeho příslušníci schopni představit, že patří k pospolitosti lidí, z nichž většinu neznají a nikdy nepoznají.*“¹⁷ Tato společnost byla dlouho formována vlivem objektivních faktorů (Paul James).¹⁸

Další úskalí leží v samotném pojmu národ- jeho genezi a v jeho lingvisticko-sémantické odlišnosti.

2.5 *Idola fori*

Významný představitel našeho časového úseku Francis Bacon ve svém spise *Nové Organon* přestavil „Nový Nástroj“, novou vědeckou metodu založenou na indukci. Jednoznačně se vymezuje vůči dosavadnímu deduktivnímu postupu, klade důraz na experiment. Dosavadní vědecké paradigma vychází z Aristotela, velký vliv si udržel především jeho spis *Organon*, odtud Baconův název *Nové Organon*. V této nové metodě jsou překážkou v poznání překážky, jež mají různý původ: v lidské přirozenosti, ve zkušenostech a dispozicích jednotlivých lidí, v převažujícím vědeckém myšlení a také v jazyku. *Idola fori*, tedy „modla tržiště“, to jsou zdroje omylů, jež vycházejí z nepřesného užívání pojmů, z jejich neznalosti.

Tento omyl je více než vhodně vztáhnout na termín národ, neboť sám termín národ, jak uvedeme níže, je v různých lingvistických oblastech

¹⁶ HROCH M., *op. cit.*, str. 24.

¹⁷ *Ibid.*, str. 28.

¹⁸ *Ibid.*

chápan různě a to především pro odlišný historickopolitický kontext, v němž byl užíván.

Aktuálním se pojem národa pro nás stává s nástupem reformace na počátku 16. století, protože reformace přinesla nejen vznik nových, protestantských církví, ale i možnost se s těmito církvemi identifikovat a jejich prostřednictvím se sjednotit a vytvořit národní jednotu Anglie, Holandska.¹⁹

Hroch dokládá, že v angličtině se termín nation používal do 18. století ve stejném významu jako termín people. Nation obsahoval skupinu obyvatel na jasně vymezeném území pod vládou jediného panovníka. Termín tak byl velice blízký termínu state. Ve francouzštině představoval tento termín na konci 18. století soubor lidí na určitém území řídicí se určitými zákony a hovořící společným jazykem. V polovině následujícího století k těmto charakteristikám přibývá sdílení stejných zvyklostí. V německém jazyce byl přeložen termín latinský termín natio výrazem Volk dříve, než byl poangličtěn v termín nation. Někteří autoři používali termínů synonymně, jiní viděli ve Volk všechny obyvatele státu, kdežto u Nation rozlišovali etnicitu a původ.²⁰ K proměně významu došlo v období 2. říše (Svatá říše římská v období po reformaci), kdy termín Volk označoval „*pospolitost krve všech, kdo hovořili týmž jazykem, ať žijí na území kteréhokoli státu.*“²¹ Jedním ze zdrojů německého nacionalismu je říšský patriotismus a to zvláště po Vestfálském míru, který přinesl jednotlivým územím v říši různá práva. Největší míra patriotismu byla projevoována v těch nejmenších říšských územních celcích, jež vděčily za

¹⁹ GRÄFE THOMAS, *Protonationalismus: Deutschland und die Schweiz im Vergleich*. Bielefeld, 2003. Dostupné z WWW: < <http://www.grin.com/e-book/16770/protonationalismus-deutschland-und-die-schweiz-im-vergleich>>. Navštíveno dne 23.10.2010.

²⁰ HROCH MIROSLAV, Úvodem k čítance textů o nacionalismu. In *Pohledy na národ a nacionalismus: Čítanka textů*. Praha: SLON 2003, str. 9-23.

²¹ SEIBT FERDINAND, *Německo a Češi: Dějiny jednoho sousedství*. Praha: Academia 1996, str. 12.

svůj vznik právě říši. Tento Gräfeův objev v podstatě odmítá primordialistický přístup k utváření nacionalismu a prosazuje vnímání národa slovy Maria Lepsia „gedachte Ordnung“ a Benedikta Andersona „Imagined Communities“. Národ vznikl přivlastněním mýtů a historie založené na společných tradicích, vzpomínkách a zkušenostech.²² Z těchto protonacionalistických základů vyrostl později, v 19. století, vedle českého německý ryze etnický nacionalismus.²³

Národ musí tak mít podle Hrocha tři nezbytné rysy: intenzivní vnitřní komunikace v porovnání s vnější komunikací, povědomí společné minulosti a sounáležitosti a zatřetí rovnost všech *občanů* národa.²⁴

3 NACIONALISMUS

Podobně jako u národa, ani v případě nacionalismu nepanuje mezi badateli jednoznačná shoda. Nacionalismus byl a je vnímán velmi ambivalentně. Na jedné straně velmi negativně, odsouzeně (E. H. Carr, E. Hobsbawm, B. Anderson, A. Giddens ad.) a na druhé straně jako hlavní duchovní síla současnosti (H. Kohn).²⁵ V anglosaském prostředí má termín nacionalismus neutrální zabarvení. Pro Eugena Lemberga byla nacionalismem v duchu tohoto anglosaského konceptu „[...] *intenzivní oddanost vůči jakékoli nadosobní instanci*.“²⁶ Jako národní uvědomění jej pojímal K. W. Deutsch. Tom Nairna hovoří o Janusovské tváři nacionalismu (rozlišení pozitivní, emancipace od kolonizátorů, a negativní role). Větší význam mělo Kohnovo rozlišení reakčního (východní, zaostalý) a progresivního (západní, demokratický, pokrokový) nacionalismu.²⁷ Tato dichotomie však již není všeobecně přijímána, stejně

²² GRÄFE T., *op. cit.*

²³ K tomu viz THARSEN LAURA, Ethnic Nationalism in Germany. *Philosophia Africana*, 2005, vol.8, no. 2.

²⁴ HROCH MIROSLAV, *V národním zájmu*. Praha: NLN 1999, str. 10-11.

²⁵ HROCH M., *Národy nejsou dílem náhody*, str. 25.

²⁶ *Ibid.*

²⁷ *Ibid.*, str. 31.

jako dichotomie diachronní (T. Schieder). Velká neshoda panuje také v otázce vztahu patriotismu a nacionalismu. Nacionalismus jako označení *národního egoismu* a patriotismus jako láska k vlasti. Vztah nacionalismu a patriotismu není vnímán jen paralelně ale i geneticky: nacionalismus je formou patriotismus, nebo naopak patriotismus je formou nacionalismu. A v neposlední řadě roli hrají i jazykové úskalí.²⁸ Nacionalismus vnímám ve shodě s M. Hrochem jako projev národního egoismu.

4 IDENTITA

Ve spojení s nacionalismem se jako nosný jeví termín identita, za jehož autora je považován E. H. Erikson. Do souvislosti s národem ho postavil A. Smith. Pro něj existuje celá řada identit, se kterými se člověk ztotožňuje. Identita „[...] *definuje jeho příslušnost ke ,kolektivní osobnosti.*“²⁹ Samozřejmě i tento termín není jednoznačně definován. Národní identita je vnímána geneticky (navázala na etnickou identitu, A. Smith; jako výsledek krize identit, W. Bloom), dichotomicky (vymezení národa vůči jiné identitě, E. Hobsbawm) atd. Situace se však počíná dále komplikovat jeho užíváním v dalších vědních oborech. A tak i přes jeho oprávněnost, jej nelze bez potíží začlenit do uvedených konceptů.³⁰ Všeobecně je proces identifikace ovlivněn objektivně existujícími možnostmi a vychází ze sociopolitického kontextu. V podmínkách raného novověku v českých zemích můžeme hovořit o identitě etnické, státně-dynastické, rodící se identitě celostátní (říšské), identitě zemské (vztahuje se k historickým politickým celkům) a samozřejmě identitě osobní. Identita lokální byla velmi subjektivní, relativně definovaná (můj kraj, město etc.). V průběhu 18. století můžeme rozlišit ještě identitu regionální (region³¹

²⁸ HROCH M., *Národy nejsou dílem náhody.*, str. 31-35.

²⁹ *Ibid.*, str. 38.

³⁰ *Ibid.*, str. 38-40.

³¹ V Hrochově pojetí je za region, v kontextu formování moderního národa, považováno území znatelně menší než území národní a navíc: „*Národní teritorium nemusí být striktně kompaktní a je definováno dělicí čarou mezi národnostně určenými skupinami MY a ONI. Přesná hranice*

jako administrativní, zeměpisná, historická, hospodářská). Regionální identita byla úzce spjata se šířením osvícenského patriotismu. Z této identity vychází i fáze A národního hnutí (viz níže). Ve fázi B národněosvobozenického hnutí se objevuje identita občanská a rodí se identita národní, která se mohla opřít o vědomí etnické sounáležitosti a o vědomí regionální příslušnosti, často se pojící se zemským patriotismem. Zemský patriotismus se vymezoval vůči vídeňskému centralismu.³² V podmínkách formujícího se národa, fáze B, vyrůstala národní identita z transformace identity regionální a etnické, současně klesal význam identity státně-dynastické.³³

5 ETNICITA

Pro další postup je nutné učinit krátký antropologický exkurz a krátce se zabývat dalším z vágních pojmů, který je úzce spjat s národem, resp. nacionalismem. Ještě se k němu několikrát vrátíme, avšak abychom byli alespoň trochu schopni porozumět ne vždy zřetelným nuancím, pokusím se tento pojem etnicita odlišit.

Rozdíl mezi etnicitou a nacionalismem spočívá v nárocích na stát (klíčový požadavek moderního nacionalismu). Členové etnické skupiny nemají společnou vůli, člen skupiny může být příslušníkem národa i etnické skupiny podle toho, za koho hovoří. Nacionalismus může zahrnovat více etnických skupin, naopak tomu nemůže být. K identifikaci s etnickou skupinou je zapotřebí existence jiné etnické skupiny, s níž je první etnická skupina v kontaktu. *„Etnicita se objevuje v okamžiku, kdy v procesu interakce vzrůstá význam kulturních odlišností. Jde tedy o to, co*

naproti tomu nepatří nutně k určení regionu, stejně jako není podstatné, zda obyvatelstvo regionu bylo etnicky homogenní či heterogenní. Národ má příslušníky, zatímco region obyvatele...“ [HROCH M., *V národním zájmu*, str. 30.] Národní kultura se vyznačuje svoji specifičností, je založena na odlišnosti, regionální kultura bývá obvykle součástí jedné i více národních kultur. [*Ibid.*]

³² HROCH M., *V národním zájmu*, str. 23-26.

³³ *Ibid.*, str. 29.

je kulturně relevantní, nikoli o to, které kulturní odlišnosti se „dostávají ke slovu.“³⁴ Etnicitu utváří vztahy probíhající na sociálních hranicích, etnicita je „aspektem interetnických vztahů“ a je potvrzena uznáním kulturní odlišnosti. Vlivem této interakce se etnicita stává relativní, vyplývající z kontextu, vždy záleží na konkrétní situaci, etnická identita je funkční jen s dalšími aspekty vztahů, nejen sama o sobě. Důležitou součástí etnické charakteristiky je „společně sdílená historie“. Etnická příslušnost „dělí lidi do různých typů“ (nikoliv však rasově!) a dává vzniknout stereotypům.³⁵

Těsná souvislost s národem je více než zřejmá a mnohdy je těžké tyto dvě kategorie od sebe odlišit.

6 FORMOVÁNÍ NÁRODA

Národ se mohl formovat dvojí cestou. Buď to bylo v podmínkách státních národů, nebo v podmínkách multietnických impérií. A nesvébytnými případy bylo formování italského a německého národa. Formování českého národa spadá do rámce multietnické Habsburské říše.³⁶ „Již ve středověku se většinou utvářely, resp. upevňovaly ony elementární vazby etnické či politické, které hrály nezaměnitelnou roli ve druhé, vskutku rozhodující etapě národotvorného procesu v 19. století.“³⁷ V podmínkách multietnického impéria existovaly *nevládnoucí etnické skupiny*³⁸, které se nemohly hlásit k vlastnímu státu (nebo byla jejich středověká státnost přerušena či oslabena), neměly ani etnicky totožné vládnoucí elity a ani plnohodnotnou tradici vlastního literárního jazyka

³⁴ ERIKSEN THOMAS HYLLAND, *Sociální a kulturní antropologie: Příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál*. Praha: Portál, s. r. o. 2008. Kapitola 17, str. 317

³⁵ k odstavci viz *ibid.*, kapitola 18, str. 338 a Kapitola 17.

³⁶ HROCH M. *Národy nejsou dílem náhody*; HROCH M., *V národním zájmu*.

³⁷ HROCH M., *V národním zájmu*, str. 12.

³⁸ Termín *nichtdominant* doporučil G. Stourhcz, poté byl užit termín *non-dominant ethnic group* v badatelském projektu European Scientific Foundation. Viz HROCH M., *V národním zájmu*. Str. 180, pozn. č. 9.

(nebo mohla být přerušena či oslabena).³⁹ Každé národní hnutí se formovalo ve třech fázích: fáze A (učenecko vědecká), fáze B (agitační) a fáze C (masové hnutí, v této fázi se z etnické skupiny stal národ).⁴⁰ K zachování a posílení etnické identity, která tvořila základ k identitě národní, bylo vědomí odlišného „...jazykového folklóru a jeho horizontálních vazeb, kontakty a komunikace napříč [etnicky homogenním] územím, ... existence tištěného jazyka..., možnost užívat mateřského jazyka ve škole, uznání jazykové osobitosti v úřadech a mezi badateli.“⁴¹

Národ měl na rozdíl od etnické skupiny „[...] úplnou, resp. téměř úplnou hierarchickou sociální strukturu [...]. V této sociální struktuře byly tedy zastoupeny nejen lidové vrstvy, ale také vzdělané elity [...], které se podílely nebo chtěly se podílet na politické moci, [...]“⁴² Příslušníci moderního národa byli rovnoprávními občany, národ měl svoje hranice, institucionalizovanou vnitřní správu, kodifikovaný jazyk užívaný ve školách, který byl mateřštinou, měl vyšší kulturu, kterou považoval za specificky svoji a rovněž jeho členové měli vědomí společného původu a společných dějin.⁴³

7 SHRNUÍ POJETÍ NÁRODA

Doposud víme, že termín národ není pevně vymezen. Předpokládá skupinu lidí, kteří jsou si vědomi určité představy společenství (Imagined Community), které se odlišuje od jiného takového společenství a vytváří kolektivní osobnost. Národ v sobě pojí subjektivní a objektivní faktory, jež osobnost utvářejí. Mezi tyto faktory patří především vědomí společné sounáležitosti (solidarita), vědomí společné historie, společné mytologické

³⁹ HROCH M., *V národním zájmu*, str. 14.

⁴⁰ Autorem tohoto rozčlenění je Miroslav Hroch.

⁴¹ HROCH M., *V národním zájmu*, str. 21.

⁴² *Ibid.*, str. 18.

⁴³ *Ibid.*, str. 18-19.

tradice, zvýšená míra vnitřní komunikace, sdílení společné kultury na společném území (nikoliv nutně), to vše prostřednictvím spisovného jazyka (někdy jazyků) utváří národní identitu. Národní identita je utvářena a projevuje se navenek (často i dovnitř) národním egoismem (nacionalismem) dvěma způsoby: v podmínkách národního státu a formou národního hnutí. Formování národní identity pak přijímalo, modifikovalo či potlačovalo dílčí identity, na něž národní identita mohla navázat. Katalyzátorem formování národa v Čechách byla všeobecná krize společnosti (rozklad náboženských hodnot, války, centralismus, pocit útlaku) a s ní související zvýšená potřeba sebeidentifikace. Na základě odlišné historicko lingvistické tradice došlo k zmatení pojmu *natio*, jehož je termín národ ekvivalentem. V českém prostředí splýval termín národ s jazykem.

Jako základní definici národa tedy můžeme považovat Andersenův koncept národa, kde je národ ohraničeným suverénním společenstvím.⁴⁴

Vnímání národa jako takového nepodléhalo v historii významným změnám. Národ zůstal nadále sociálním jevem, nadtřídním společenstvím lidí a klíčová jazykově orientovaná vymezení vytrvala po celou dobu jeho existence. Národ, jako historická formace, vzešel z etnických vazeb, které si však nadále udržoval.⁴⁵ Rovněž představa národa jako kolektivní osobnosti prošla dějinami nezměněna. Národ nadále „dýchal, vnímal i žil“. Utvářely jej národně relevantní rozpory, rozpor mezi národem a státem, rozpory související s modernizací (M. Hroch; modernizace však nemusela být nutně podmínkou projevů (proto)nacionalismu). Změna proběhla pouze v kontextu „ontogeneze“ této „kolektivní osobnosti“, jež přijímala různé identity, které pak diachronně vstřebávala, jimi se socializovala a emancipovala se od právě takových identit, jimiž samu sebe identifikovala

⁴⁴ ANDERSON B., *op. cit.*, str. 23.

⁴⁵ VALANTIEJUS ALGIS, Early Lithuanian nationalism: sources of its legitimate meanings in an environment of shifting boundaries. *Nations and Nationalism*. London: ASEN 2002, vol. 8, no. 3, str. 316.

a prostřednictvím nichž se jednotlivé kolektivní osobnosti vymezovaly/odlišovaly, např. etnická identita, jež byla jiná pro německou kolektivní osobnost a jiná pro českou kolektivní osobnost, ač etnická identita zůstala etnickou identitou (implicitní „dialektika“ pojmu identita automaticky předpokládá existenci entity mimo tu kterou identitu, což je nutným předpokladem identifikace). Nacionalismus je právě jedním, „nejviditelnějším“, projevem sebeidentifikace národní identity. Nacionalismus, ve shodě s M. Hrochem, považuji za projev národního egoismu⁴⁶ a v této kapitole se pokusím hledat jeho kořeny (popřípadě projevy) v Čechách na počátku raného novověku.

8 PROTONACIONALISMUS⁴⁷

Nejdříve je třeba označit to, čím se vlastně chceme zabývat. Budeme hledat projevy prvotního nacionalismu, tedy protonacionalismu. Tento pojem do sociálních věd uvedl Eric Hobsbawm ve svém díle *Nations and Nationalism since 1780*. Termín má původ v řečtině a latině (předpona proto znamená první, či prvotní) a Hobsbawm jej dává do úzké souvislosti s patriotismem. Rozdíl mezi tímto patriotismem a protonacionalismem spočívá v političnosti protonacionalismu. Protonacionalismus vychází z protonárodních vazeb (určité varianty pocitu kolektivní sounáležitosti, jež mohly působit v makropolitickém měřítku), které bylo možno „*ladit s moderními státy a národy*“.⁴⁸ Klíčové pro prvotní nacionalismus v souvislosti s jeho provázaností s národem, jsou dle Hobsbawma jazyk, etnická příslušnost, náboženství a sounáležitost s nějakou politickou entitou. Jazyk pak umožňuje rozvoj kulturní identifikace v takovém prostředí, které se jazykově či souborem dialektů odlišuje od svých sousedů, rozdílný jazyk není podmínkou

⁴⁶ HROCH M., *Národy nejsou dílem náhody*.

⁴⁷ Tohoto pojmu užívá, m. j. Thomas Gräfe [GRÄFE T., *op. cit.*], H. C. Tillman, J. Stanley, L. Duncan a mnoho dalších.

⁴⁸ HOBBSAWM ERIC J., *NÁRODY A NACIONALISMUS OD ROKU 1780: Program, mýtus, realita*. Brno: CDK 2000, str. 47.

identifikace, ale jazyk sám o sobě je jejím klíčovým prostředkem. Etnická příslušnost je pro Hobsbawma ve shodě s Frederikem Barthem ve svém základu kulturní, nikoli pokrevní (odmítnutí genetického přístupu k etnicitě). Klíčový rozdíl mezi etnickou skupinou a národem je absence organizace ve stát či absence takových požadavků. Důležitou roli zde hraje i náboženské vyznání a to především na styku dvou skupin jeho odlišných vyznavačů, v Evropě však neplní úlohu výlučné charakteristiky, ale v Čechách v období raného novověku je třeba konfesní rozdílnost (utrakvismus, Jednota bratrská) brát v potaz a důležitou roli hrají i z něj vyplývající „posvátné idoly“ (slavnosti, světci, rituály...). Politickou entitou má Hobsbawm na mysli „historický národ“ a politický národ. Ať už to bylo vědomí společné minulosti či možnost identifikovat se se skupinou s podobnými zájmy, vždy záleželo na motivaci této identifikace.⁴⁹

8.1 Argumenty pro protonacionalismu

V této části bych rád poukázal na několik významných argumentů, které podpoří relevanci tohoto pojmu. Liah Greenfeld popsala plně rozvinutý nacionalismus na Britských ostrovech již necelá dvě staletí před vypuknutím Velké francouzské revoluce (v knize *Nationalism: Five Roads to Modernity*).⁵⁰ Litevský nacionalismus, ač pozdější než český, proběhl úspěšně i bez a dokonce i před procesem industrializace.⁵¹ Důležitou úlohu sehrál i rozvoj knihtisku v Evropě v 16. století a to především literární tvorba v mateřském jazyce, která podpořila národní uvědomění uvnitř těch kterých jazykově homogenních společenství.⁵² Jistou evropskou výjimku představuje skotská nacionalistická tvorba, která i přes

⁴⁹ HOBBSAWM E. J., *op. cit.*, str. 51-73.

⁵⁰ WALTON KRISTEN POST, SCOTTISH NATIONALISM BEFORE 1789: AN IDEOLOGY, A SENTIMENT, OR A CREATION?. *INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCE REVIEW*, vol. 82, no. 3 & 4, str. 113.

⁵¹ VALENTIEJUS A., *op. cit.*, str. 326: „[...] *Lithuanian nationalism* [...] *become successful without and before industrialization.*“

⁵² THARSEN LAURA, *op. cit.*, str. 118.

svou značnou lingvistickou rozmanitost (Gaelština, Angličtina, Francouzština, Norština a Latina) dokázala vzbudit pocit národní jednoty.⁵³

Ostatně i otázka českého národního uvědomění z hlediska jejího jazykového zakotvení je složitější, protože první gramatika českého jazyka byla vydána německy. Význam tvorby v mateřském jazyce však spočívá hlavně v tom, že uživatelé tohoto jazyka se mohou v kontaktu s národní literaturou setkávat s očividnou odlišností a tím být v neustálé konfrontaci s národně cizím (v případě každodenního slovního kontaktu je význam ještě viditelnější, resp. slyšitelnější). Význam mateřštiny tak spočívá v obecné rovině v posilování národní identity v procesu socializace kolektivní osobnosti národa spíše jako zdroj vnitřní komunikace než v jejím národně-identifikujícím charakteru. Odlišné národy mohou existovat ve shodném geopolitickém prostoru, i když užívají stejný jazyk. V případě (nejen) českého národního uvědomění odlišný jazyk sice hraje klíčovou národně-identickou úlohu, jazyk je národně identifikujícím faktorem, avšak jako prostředek této identifikace, nikoliv jako její význam (např. Rakušan je Rakušanem i když nemluví Rakousky, ale používá jazyk (dnes již malinko odlišný) nepřítel rakušanství). Zde spočívá dle M. Hrocha význam intenzivní vnitřní komunikace vzhledem ke komunikaci vnější.⁵⁴ Sféra psaného i mluveného jazyka byla autonomní.⁵⁵

⁵³ WALTON K. P., *op. cit.*, str. 113. Zde je nasnadě hovořit i o „skotské anomálii“ (srov. ŠMAHEL FRANTIŠEK, *Idea národa v husitských Čechách*. 2. dopl. vyd. Praha: Argo 2000) v kontextu evropského nacionalismu.

⁵⁴ HROCH M., *V národním zájmu*.

⁵⁵ VALENTIEJUS A., *op. cit.*, str. 316.

Sporným bodem v otázce literární tvorby nadále zůstává role vydávání různých pamfletů či letáků. Bylo zdrojem mobilizace odlišných sociálních vrstev opravdu národní uvědomění?⁵⁶

V neposlední řadě stojí za zmínku rozvoj a šíření náboženské reformace, která v některých oblastech (zejm. Anglie, Nizozemí) umožnila splynutí konfesní identifikace s identifikací národní. V Anglii šlo především o specifickou formu protestantismu, anglikánskou církev, jež svou výlučností a svým ostrým vyhraněním podpořila anglické národní uvědomění, v případě Nizozemska podporoval protestantismus protihabsburskou orientaci (Habsburk byl nejen nepřítel uchvatitel, ale rovněž zhýralý papeženec). A s jistou mírou nadsázky lze hovořit o hnutí za nezávislost ve Švýcarsku na konci 15. století, jako o hnutí, jež významně přispělo k rozvoji národního sebeuvědomění ve Švýcarsku.⁵⁷

A existenci premoderního nacionalismu připouští i Slobodan Drakulic. Ten ve své koncepci protonacionalistických prvků vychází z teoretického základu George Simmela, Karla Marxe, Margaret Meadové, Blumera, Taylora, Carltona Hayese a Anthonyho Smithe. Důležitou roli v prvotním Drakulicově nacionalismu hraje válka a společný nepřítel. Tyto faktory sdružují jinak znepřátelená seskupení (v rámci geograficko-politicky vymezeného celku) právě proti společnému nepříteli (který vychází z odlišného geograficko-politického celku) a následná válka pak odhaluje existenci vzájemné jednoty válčící strany. Ozbrojené konflikty jsou postupně transformovány do migračních vln, následně do změn geopolitického vymezení a střídány změnami náboženskými. Postupně vznikající nacionalismus vychází ze sílícího zemského patriotismu a národní identity a je utvářen jako ideologické hnutí s cílem

⁵⁶ K tomu viz DAY MATTHEW, Hakluyt, Harvey, Nashe: The Material Text and Early Modern Nationalism. *STUDIES IN PHILOLOGY*, 2007, vol. 104, no. 3.

⁵⁷ GRÄFE T., *op. cit.*; Reformace a sehrála klíčovou roli například i v husitských Čechách (zde je opět otázkou do jaké míry můžeme hovořit o skutečně národních motivech nebo zda šlo spíše o vědomí jazykové sounáležitosti). Více k tomu viz ŠMAHEL F., *op. cit.*

dosáhnout a následně udržet autonomii, jednotu a identitu ve prospěch právě toho uskupení lidí, které bylo vymezeno některými členy tohoto ideologického hnutí s cílem či možností vytvořit národ. Na základě této geneze nacionalismu je velmi příhodné usuzovat na existenci předmoderního nacionalismu, protože jeho základní stavební jednotky předcházely modernizaci a je tedy možné hledat i jeho předmoderní projevy.⁵⁸

Navíc nemusíme zůstat jen v Evropě, např. B. Anderson a I. Wallerstein upozornili na revoluci na Haiti, která dala vzniknout novému národu založenému na rasově-etnických základech. A co více, Anderson dále upozornil, že až potom, co v Americe počaly slábnout národněosvobozené hnutí, můžeme hovořit v Evropě o počátku věku nacionalismu! Dále můžeme zmínit pokusy o panarabský nacionalismus založený na etnické odlišnosti s (nejen) křesťanskou kulturou, s níž se muslimsko arabský svět setkával během staletí výbojů. Prvky nacionalismu lze spatřovat i ve snažení amerických indiánů zastavit postup Britů přes Velká jezera a v následném uzavření velké koalice indiánských kmenů.⁵⁹

Nyní už je dostatečně jasné, že nacionalismus (národní egoismus) nemusí být vázán přímo na modernizaci, ač v tomto období byly k jeho rozvoji velmi příznivé podmínky. Jak již bylo uvedeno, že některá společenství byla schopna vyprodukovat nacionalismus v době, kdy ještě neprobíhala jejich politická, ekonomická či kulturní modernizace.⁶⁰ Nejen proto můžeme nyní přistoupit k hledání projevů nacionalismu v předmoderní době.

⁵⁸ DRAKULIC SLOBODAN, PREMODERN CROATIAN NATIONALISM?. *Nationalism and Ethnic Politics*, 2008, vol. 14, str. 524-525.

⁵⁹ DRAKULIC S., *Whence Nationalism?.*, str. 229 nn.

⁶⁰ *Ibid.*, str. 233.

8.2 Předmoderní nacionalismus

Kořeny nacionalismu můžeme a musíme jednoznačně hledat v etnické identitě a zemském patriotismu⁶¹ (lásce nikoli k vlasti, nýbrž k zemi). Zásadní rozdíl mezi etnickou a národní identitou spočívá v sebeuvědomění: zatímco etnická skupina si svou odlišnost (výjimečnost) nemusí nutně uvědomovat, základním předpokladem národní identity je jednoznačné vědomí odlišnosti. *„Etnická skupina [ethnos] může být ostatními vnímána jako skupina s kolektivní identitou a vůlí, ale sama se tak nezbytně nemusí vnímat. Zůstává kategorií či objektivní sociální daností bez kolektivní vůle [...], pokud by nepřijala zpolitizovaný ethnocentrismus a/nebo xenofobii – či nacionalismus – což ji přemění ve skupinu, opatří jí sebe-vědomím a zmobilizuje její členy k politickému jednání [...].“*⁶² Nacionalismus vznikl v těsné blízkosti *„eticitě, ethnocentrismu, xenofobii [...], autonomismu, a vědomí sounáležitosti [...]. Jestli tomu tak je, nacionalismus se mohl zrodit na mnoha různých geografických i sociálních místech [...]. I když nacionalismus jako ideologie možná není starší než modernizace, zvyky a myšlenky, jež mu předcházely a jež ho umožnily, možná měly mnohem hlubší historické*

⁶¹ Někteří autoři dokonce nemohou najít rozdíl mezi patriotismem a protonacionalismem [viz HROCH M., *Národy nejsou dílem náhody.*]; Rozdíl zde však je (Patriotismus, jako láska k vlasti a nacionalismu, jenž, ve snaze o co nejbližší přiblížení k pojmu patriotismus, si zde můžeme definovat jako lásku k národu – tato definice je však také sdílena některými autory [k tomu opět viz HROCH M., *op. cit.*], se tedy neshodují, dokonce jsem během svého bádání jsem definici ani nenalezl.). Dále viz WALTON K. P., *op. cit.*, str. 116; DRAKULIC S., *PREMODERN CROATIAN NATIONALISM?*, str. 530.

⁶² DRAKULIC S., *Whence nationalism?*, str. 221-222: *„An ethnos may be viewed as a group with collective identity and will by others, but not necessarily by itself. It remains a category, or an objective social given without collective will [...], unless it engenders ethnocentrism and/or xenophobia – or nationalism – which recasts it into a group, provides it with self-consciousness and mobilises its members for political action.“*

kořeny, než předpokládá převažující akademický názor [...].⁶³ To, co pak utváří nacionalismus (určitý typ sociálního uvědomění nebo sociálního hnutí, sociální jev), jsou etnické zájmy, které utváří členy etnika (ne naopak) a dále vztahy, zvláště konfliktní, antagonistické, k jiným etnikům (menšinám, cizincům). Právě tato nevraživost se zdá být klíčovou v otázce vzestupu národa a vzniku nacionalismu.⁶⁴ A proto se nemáme ptát odkud (místně, časově etc.) se vzal nacionalismus, mnohem vhodnější je otázku položit tak, aby vyšlo najevo, jaké vztahy se podílejí na jeho vzniku.⁶⁵

Za kořen nacionalismu považuje takové vztahy L. Greenfeld v pojetí Kristen Post Wlaton: v základech nacionalismu leží existence společných rysů v takové skupině lidí, která překračuje hranice třídy (třída v kontextu sociální hierarchie, nejen jako marxistické socioekonomické kategorie). V těchto rysech se odráží jedinečnost této skupiny, která umožňuje členům státu se vzájemně identifikovat. Členové takové skupiny pak sdílejí určité pouto či vědomí společné kulturní, politické, náboženské, etnické či jazykové podobnosti, která však není sdílena tak intenzivně s těmi, jež se nacházejí mimo tuto skupinu. Tyto prvky však samy o sobě nevytvoří národní uvědomění, pokud nevyústí ve vědomí pocit jedinečné identity té skupiny, v níž lze vytvořit národní koncept.⁶⁶ Důležitým prvkem

⁶³ DRAKULIC S., *Whence nationalism?.*, str. 227: „[...] ethnicity, ethnocentrism, xenophobia [...], autonomism and communalism [...]. If so, nationalism may have had many geographic and social birthplaces, not a single one. [...] So, while nationalism as an ideology may not be older than modernity, the practices and ideas that preceded and made it possible may have much deeper historical roots than the prevalent academic consensus presumes [...].“

⁶⁴ *Ibid.*, str. 222-234; WALTON K. P., *op. cit.*, str. 115

⁶⁵ DRAKULIC S., *Whence Nationalism?.*, str.234.

⁶⁶ WALTON K. P., *op. cit.*, str. 113: „[...] a singular component of national identity, such as ethnicity, religion, class, or linguistic or territorial identity does not create nationalist sentiment. Only when a component or such components result in the creation of a sense of unique identity within a defined group can a nationalist doctrine be established. [...] Nationalism is based on commonality within a group which transcends these boundaries; it reflects the establishment of uniqueness which allows members of a state to identify with one another and share a bond or a

je opět role společného nepřítele a ozbrojený střet. Bitva či válka vůbec se jeví jako další významný faktor ovlivňující vznik nacionalismu. Jednotlivé prvky nacionalismu, jak uvádí Ieva Zake⁶⁷, dle Marka Bessingera neexistovaly v izolaci, ale vzájemně se ovlivňovaly a šířily a to nejen v rámci jednoho nacionalismu. Zvláště to platí při propojení národotvorných myšlenek s náboženstvím, reformací či humanismem.⁶⁸

Na počátku národního egoismu stojí agresivní etnocentrismus, rodící se vědomí odlišnosti (jedinečnosti), růst sounáležitosti, komunikační (nikoli nutně jazyková) intenzita, růst patriotické symboliky (často vychází z lidové kultury, folklóru), mytologie, vědomí společné historie. Tato sounáležitá (možná lépe „povědomá“) sloučenina je utvářena ve většině případů inteligencí, která musí být schopna takové abstrakce, aby překonala osobní zájmy a překlenula dosud sebe si nevědomou kolektivní osobnost, jíž je součástí. Doslova rodí tuto osobnost, jež však, jak již bylo řečeno, byla stvořena v lůně historie transformací etnicity a patriotismu. Nejméně náročné uvědomění je vědomí jazykové či geografické, prostorové sounáležitosti: proto nejdříve vznikají taková díla, jež velebí (či oplakávají zašlou slávu) vlasti, brání a očišťují jazyk. Zajímavé je, že toto uvědomění čerpá z nejobtížněji abstrahovatelné oblasti, z oblasti kultury.

Nacionalismus tedy mohl vzniknout jedině tam, kde bylo jedinci vzdělání natolik přístupné, že byl schopen takové abstrakce⁶⁹, současně etnikum muselo procházet takovou krizí identity (resp. identit), aby tento jedinec byl nucen hledat alternativu. Nacionalismus tak potřeboval příznivé okolnosti, bez nich by byl nemyslitelný. A kde jinde můžeme

consciousness, through cultural, political, religious, ethnic, or linguistic similarities which are not shared with those outside the group.“ Dále doložili nacionalismus v době před Revolučí např. Hector Grabes, Claire McEachern. [*Ibid.*, Str. 130, pozn. č. 5]

⁶⁷ ZAKE IEVA, *Inventing Culture and Nation: Intellectuals and Early Latvian Nationalism. National Identities*, 2007, vol. 9, no. 4, str. 321.

⁶⁸ DRAKULIC S., *op. cit.*, str. 529 nn. (a následující); WALTON K. P., *op. cit.*, str. 120 nn.

⁶⁹ ZAKE I., *op. cit.*, str. 307; HROCH M., *V národním zájmu.*; DRAKULIC S., *PREMODERN CROATIAN NATIONALISM?*.

hledat tyto okolnosti, než v v tom, co utvářelo dobové podmínky a v představách historických aktérů?

8.3 Národ ve středověku

Česká raně novověká identita vycházela z husitské silně protiněmecké xenofobie. Rodící se husitský předmoderní nacionalismus začal skomírat dříve, než mohl plně vzplanout. Po lipanské porážce radikálního křídla utrakvismu se mění cíl identifikace. Lidový předmoderní nacionalismus je vystřídán stavovským zemským patriotismem. První fázi tohoto procesu se pokusí přiblížit tato podkapitola. V následující kapitole budeme sledovat dovršování stavovsko-zemsko-náboženské transformace.

Čím tedy byl národ ve středověku?⁷⁰ Je možné nalézt prvky moderního národa ve středověkých společenstvech? Ve třináctém století se původně etnicky homogenní český politický národ, spíše tedy jen vládnoucí vrstva, v důsledku vnější kolonizace počal mísit s nově přišedším německy hovořícím obyvatelstvem. Od tohoto století dále se počalo prosazovat spíše vědomí jednotlivce o příslušnosti k jazykově homogennímu společenství v přísně rozvrstvené středověké společnosti. Objevují se i územněsprávní nároky na domácí půdu a z ní vyplývající politickou moc, jež by měla náležet obyvatelstvu na území původně usedlému, navíc majícímu jazykovou převahu.⁷¹ Zrychlení společenských změn přinesl přelom 14. a 15. století. Nerychlejší celospolečenské obraty přinesla konkrétně husitská revoluce. V této době nelze ve všech aspektech generalizovat napříč společenským spektrem. Jistou výjimku tvoří tvorba některých autorů, např. Vavřince z Březové, jehož názory na nacionalismus přetrvaly celé období husitské revoluce a uchovaly si platnost mezi všemi husitskými skupinami, na rozdíl od katolického

⁷⁰ V této části vycházím z pojetí Františka Šmehela v ŠMAHEL F., *op. cit.*

⁷¹ ŠMAHEL F., *op. cit.*, str. 14.

vlastenectví a nacionalismus, jež byly vnímány jako „*demagogická lžiipropaganda husitství nepřátelského uskupení.*“⁷² V době 15. století je tedy potřeba vnímat nacionalismus jako „*postoje, spontánní pocity, ideologizované reflexe i různé odnože ideologie, jejichž objektem je buď abstrahovaná bytnost národa, nebo konkrétní národní pospolitost.*“⁷³ Předmoderní středověký nacionalismus byl instinktivní, nereflektovaný, projevoval se spontánní kmenovou, jazykovou a jinou soudržností nebo naopak xenofobii⁷⁴. Klíčovým zdrojem tohoto nacionalismu se stala kronika tak řečeného Dalimila. Vznikla na počátku 14. století a pojednává o událostech od příchodu praotce Čecha na naše území až po rok 1314. Za pojmenování této kroniky vděčíme Václavu Hájkovi z Libočan, který uvádí mezi prameny ke své Kronice Dalimila Meziříčského, boleslavského kanovníka. Toto jméno bylo spojeno v 17. století s do té doby stále anonymní kronikou. Její autor sice nerozlišuje skutečné události od pověstí, to však není ani jejím cílem. Smyslem díla měla být kritika společnosti, především šlechty. Měla podpořit statečnost, národní rozhodnost a uvědomění⁷⁵. Cesta k nacionalismu pak vedla dle Zdeňka Uhlíře přes kult národních světců a katolický reformismus v druhé polovině 14. století⁷⁶. Ve století následujícím se Kronika stala hlavní oporou protiněmeckých nálad především v době polipanské.

Termínem národ (natio, gens) bylo především teritoriální vymezení, zvláště tam, kde žilo více jazykových a etnických skupin. Tímto termínem (termíny) se obvykle označoval původ, avšak bez „nacionálně etnické konotace.“ V dalším vývoji, se Natio Germanica stal hlavním konkurentem Bohemi, českých Čechů, kteří se právě proti „národu německému“ začali

⁷² ŠMAHEL F., *op. cit.*, str. 19, pozn. č. 6.

⁷³ *Ibid.*, str. 16.

⁷⁴ *Ibid.*

⁷⁵ BALAJKA BOHOUS, *Přehledné dějiny literatury*. Praha: Fortuna 2001, str. 33.

⁷⁶ ŠMAHEL F., *op. cit.*, str. 272.

vymezovat. Zpočátku pro Bohemi příznivě se vyvíjející situace⁷⁷ v rámci Svaté říše římské se s husitskými válkami otočila: Češi byli vnímáni, a to i přes opakovaná ujišťování Fridricha III., jako cizinci, tak tomu bylo ve veřejném mínění⁷⁸. Natio Germanica se navíc stal jednou z národních kurií zasedajících na kostnickém koncilu. Jelikož však tento národ zahrnoval i Poláky, Čechy, Uhry, není div, že na koncilu vystoupili čeští zástupci i s nacionálně vypjatými či propagandistickými požadavky. To, spolu s husitstvím, přispělo k rozvoji národně sebeuvědomovacího procesu v Německu, kde pak docházelo k postupné záměně termínu jazyk za termín národ, což mohlo mít za následek vznik Svaté říše římské národa německého⁷⁹. Na druhou stranu vystoupení Čechů však podpořilo i českou národní identitu. V době husitské tedy došlo k významovému upozadění Čech, potažmo Českých zemí, avšak přispělo ke vzniku národního egoismu. Ten se projevoval především jazykově, kdy Čechy, především mezi poddaným lidem, ovládaly silné protiněmecké nálady. Tento nacionalismus byl navíc umocněn i nábožensky, neboť většina českého obyvatelstva (Bohemi) byla utrakvistická, na rozdíl od většinou německy hovořících katolíků⁸⁰. Hovoříme zde o primátu víry nad národem, přičemž prvek nacionalismu nebyl výrazně upozaděn. V současném diskurzu panuje debata o míře zvláštnosti tohoto hnutí. Františku Šmahelovi se zdá toto české národní uvědomění „*nejen co do intenzity, ale i co do povahy [...] natolik vyhraněné,*“⁸¹ že jej označil za českou anomálii. To probudilo debatu především po vydání jeho francouzského díla *La révolution hussite, une anomalie historique*. Ze

⁷⁷ Především díky Karlu IV. a jeho zvelebení Prahy, jakožto centra Svaté říše římské. Přínosem byla i nejednotná Mittelhochdeutsch ve všech jejích třech fázích v průběhu vrcholného středověku (jistou jednotnost přinesl až Lutherův překlad Bible do němčiny 1522, 1534) a státní rozdrobenost říše.

⁷⁸ ŠMAHEL F., *op. cit.*, str. 280.

⁷⁹ *Ibid.*

⁸⁰ Vyčlenění Němců z městského kolektivu nemuselo být způsobeno nacionalismem, ale často bylo automatickým důsledkem dvojvěří. [ŠMAHEL F., *op. cit.*, str. 280.]

⁸¹ ŠMAHEL F., *op. cit.*, str. 284.

spolupráce s Františkem Grausem, který sám kladl důraz na pokročilost a rychlost tohoto hnutí, vzešel závěr, který má jistou charakteristiku anomálnosti, a sice, že Češi se jako první vyvíjeli v pozdním středověku směrem k novověkému národu⁸².

Národní povědomí se vyvíjelo ve dvou etapách. Od 9. do 11. století vznikaly státní útvary, které byly předchůdci pozdějších národních států. Ve druhé etapě (14. a 15. století) můžeme sledovat počátky formování národního vědomí. Prvními projevy bylo všeobecně nepřátelství vůči cizincům a chvála sebe sama. Kritériem cizosti byl jazyk, mravy, zvyky, ale hlavní silou k národní identifikovatelnosti bylo především vytváření či posilování vazeb ke společné zemi či státním symbolům prostřednictvím tradic⁸³. K tomu se ve vrcholném středověku přidalo navíc posilování historické kontinuity.

9 SPOLEČENSKÉ A POLITICKÉ PROMĚNY V ČECHÁCH V RANÉM NOVOVĚKU

9.1 Rovina politických událostí

Vhled do doby Jagellonské, postupujícího humanismu a upevňování Habsburské moci se pokusí hledat výše uvedené charakteristiky, sjednocující tendence a konkrétní motivace nebo případné projevy nacionalismu. Integraci či dezintegraci budu sledovat v čase v rovině náboženské, zemské i stavovské.

9.1.1 Jagellonci

Mocenské poměry doby Jagellonské měly jednoznačně základ v postupujícím stavovského konfliktu, který vycházel z mocenských poměrů po porážce radikálního husitského křídla. Za „vlády“ nezletilého Ludvíka

⁸² *Ibid.*

⁸³ *Ibid.*

zemi ovládaly významné šlechtické rody v čele s krajskými hejtmany. A právě tyto mocenské poměry se promítly i do pozdějšího vývoje. Neustálý konflikt a soupeření mohlo být zastaveno jedině smírem nebo nástupem vlády silného panovníka. Situaci v Čechách a potažmo i v zemích Koruny české neulehčoval ani její kacířský status, který ji činil z argumentačního hlediska snadno napadnutelnou. I v těchto nepřehledných poměrech však lze vysledovat jisté integrační či spíše sblížující nadtřídní a nadkonfesní tendence.

Od počátku vlády Jagellonců můžeme sledovat jisté integrační tendence nejen v rovině řekněme zemské, ale i na úrovni náboženské a stavovské. *„Kutnohorský náboženský smír (1485) přispěl ke sblížení katolické a utrakvistické šlechty zrovnoprávněním obou církví. V dalších letech si panský stav zcela podřídil rytíře, o čemž svědčí mimo jiné i obnovení zemského soudu a rozdělení míst přísedících.“*⁸⁴ Od roku 1487 pak usiloval panský a rytířský stav na sestavení nového zemského zákoníku. Jeho brzké vydání komplikovala nekompetenčnost tvůrců a rovněž značná zastaralost současných právních knih. Tak v průběhu 90. let 15. století vycházely ze zemských sněmů takové nálezy, jež měly *„právně vyjádřit a upevnit vedoucí pozici šlechty v zemi i ve státě.“*⁸⁵ Což se nemohlo líbit měšťanům, kteří také vystoupili, avšak trochu nešťastně s protestem, v němž se odmítli jednání dále účastnit. To mělo pro tento stav neblahé následky: jednání nadále probíhala, avšak již za neúčasti třetího stavu. S královským svolením se sešel roku 1499 sněm v Bratislavě (Prešpurku), na němž byly nyní již za účasti měst a panovníka domluveny základní články nového zemského práva. I přes nelibost zástupců městského stavu byla vydána dohoda, tzv. Zůstání prešpurské, která byla podepsána panovníkem. V něm se již s městy prakticky nepočítalo. S panovnickým svolením pak bylo schváleno

⁸⁴ FRANCEK JINDŘICH, *24.10.1517: SVATOVÁCLAVSKÁ SMLOUVA*. Havran: Praha 2006, str. 22.

⁸⁵ FRANCEK J., *op. cit.*, str. 23.

v březnu roku 1500 nové zřízení zemské, jež po Vladislavově podepsání vyšlo v tiskárně Tiskaře Pražské bible (18. července 1500). Podle panovníkova podpisu se začalo nazývat Vladislavské zemské zřízení. Panovník tímto aktem na jedné straně sice výrazně omezil moc městského stavu, to však umožnilo růst šlechtických stavů. Otázkou zůstává, zda vůbec a do jaké míry šlechta vytěžila politickou výhodu, neboť zvykové právo umožňovalo rozvoj a upevňování mocenských pozic, kdežto sepsané zemské právo může růst stavovských svobod definitivně ukončit.⁸⁶

V otázce panovnické moci a poměrů mezi zeměmi vyjděme od smrti českého krále Jiřího z Poděbrad. Ten umírá Na počátku 70. let 15. století. Krátce před jeho smrtí polský král Kazimír IV. získal Poděbradům souhlas s nástupem Jagellonců na český trůn. Na základě této dohody zvolili stavové na sněmu v Kutné Hoře dne 27. května 1471 Kazimírova syna Vladislava, tehdy patnáctiletého, novým českým králem. Druhý kandidát, uherský král Matyáš a jeho stoupenci se však s tímto výsledkem nehodlali smířit a následujícího dne byl v Jihlavě potvrzen papežským legátem za českého krále. Vladislav na to reagoval vojenským vystoupením proti Matyášovi, který měl převahu ve vedlejších zemích a podporu papežské kurie, jež prohlásila Vladislava za kacíře (Vladislav přijal volební podmínky, jejichž součástí bylo i respektování náboženských svobod). Žádná z bojujících stran nezískala dostatečnou převahu a tak o všem rozhodla vleklá diplomatická jednání, jež vyústila v tzv. olomoucký mír z roku 1478. Ten zaručoval oběma oponentům český královský titul a potvrzoval jakési status quo: vláda ve vedlejších zemích České koruny připadla Matyášovi a v samotných Čechách vládl Vladislav. Situace se však zcela neuklidnila ani po roce 1487, kdy byl Vladislav zbaven klatby a ani po smrti Matyáše (6. dubna 1490), kdy byl zvolen Vladislav i králem uherským. Součástí olomouckého míru byla totiž podmínka, že v případě úmrtí Matyáše (nutno dodat, že ten byl o mnoho starší než mladičkový

⁸⁶ FRANCEK J., *op. cit.*, str. 23.

Vladislav) mohou být vedlejší země České koruny vykoupeny za 400 000 uherských zlatých. Nejenže musel Vladislav i přes své zvolení uherským králem svoji moc vojensky potvrdit, ale musel slíbit uherským stavům, že tyto země zůstanou pod Uherskou korunou až do té doby, dokud nedojde k zaplacení této částky. Čeští stavové však oponovali, že toto ujednání neplatí v případě, vládne-li jediný panovník nad všemi zeměmi. Státoprávní nepřehlednost se dále komplikovala snahami o uvolnění svazků vedlejších zemí s Českou korunou. Země koruny České měly být chápány jako svazek rovnoprávných zemí v čele s českým králem. Těmto snahám napomáhala i oslabená panovnická moc, způsobená především vleklým konfliktem. Mezi zeměmi však také sílily integrační procesy a to především česko-moravské a slezsko-lužické, ty se projevovaly především v posilující roli češtiny jako úředního jazyka v případě česko-moravském a němčiny ve druhém případě.⁸⁷

V následujících letech se vztahy mezi stavy nadále vyhrcovaly: měšťané, i přes značné úsilí, panovnickovu přízeň nezískali, a když vyzněly i jejich další protesty na prázdno a panovník navíc schvaloval urozeným stavům další svobody na jejich úkor, počali měšťané svolávat vojsko. Čechy se ocitly na pokraji občanské války. Žádná ze stran se však neodvážila tuto válku vyprovokovat a tak zůstalo u „ozbrojeného příměří“. Měšťané usilovali o návrat poměrů před vydáním zákoníku (třetí hlas na zemském sněmu, vliv na politický a hospodářský vývoj společnosti). Nejpalčivější hospodářské otázky se týkaly ekonomických vztahů (právo vařit a distribuovat pivo a slad, růst a tržní vzestup poddanských a především vrchnostenských měst jako konkurence městských trhů). Vzájemná ekonomická nevraživost postupně získávala násilnou formu. Čechy byly zužovány zloději a loupežníky, kteří byli často podporováni právě urozenými stavy, aby škodily královským městům a jejich panstvím. Otázka bezpečnosti přišla na pořad dne na svatojakubském sněmu v léte

⁸⁷ BOUBÍN JAROSLAV, VII. České země za vlády Jagellonců. In *DĚJINY ČESKÝCH ZEMÍ*. Univerzita Karlova Praha: Praha 2008. Kapitola 7

roku 1508, neboť ta se i přes sílící represivní opatření stále zhoršovala a to především dílem Jiřího Kopidlanského, který se mstil za křivdy spáchané na jeho bratru Janovi Staroměstskými měšťany. Jeho záškodnickou činnost v Čechách ukončil až vojenský zásah nejvyššího purkrabího Zdeňka Lva z Rožmitálu roku 1510 (viz pozn. č. 88). Ze svatojakubského sněmu vyšlo i náboženské nařízení proti Jednotě bratrské, tzv. Svatojakubský mandát, avšak jak nařízený zákaz shromažďování, tak zákaz šíření a tisku spisů a zákaz kněžské působnosti Jednoty nebyly realizovány důsledně: členy Jednoty bratrské byli i někteří významní šlechtici.⁸⁸

Poměry mezi stavy byly i nadále napjaté. Neustálý útlak ze strany šlechty vyústil k zorganizování výboru městského svazu 28 měst. Ani další soupeření však neskončilo jednoznačným vítězstvím, neustálý pat stavy vyčerpával a tak, po dlouhých letech, přistoupily stavy na svatodušním sněmu roku 1515 konečně k prvním kompromisům. Tato ustanovení se později stala předlohou Svatováclavské smlouvy. Té se však král Vladislav již nedočkal, 13. března 1516 zemřel. Cesta ke kompromisu počala směřovat s rostoucí nejednotností šlechty. Nejednotné šlechtické podpory záškodných loupežných akcí a přechod některých pánů a rytířů na stranu měst jen vyhrcovaly situaci, jež vyvrcholila šlechtickým sporem, k němuž byla Rožmitálem svolána zemská hotovost (viz pozn. č. 89). Ke konfliktu nedošlo, ale okázalá demonstrace stavovských vojenských sil postavila zemi již podruhé v krátké době na pokraj občanské války. Na jednáních s Rožmitálem v Boleslavi zvítězilo umírněné křídlo, následně Rožmitál odvolal hotovost a byl svolán sněm na úterý po svatém Václavu (29. září 1517). Sešly se všechny tři stavy a z jednání vyšla 24.10.1517 Svatováclavská smlouva,

⁸⁸ Král Vladislav z počátku Kopidlanského nijak neomezoval, jeho řádění však překročilo únosnou mez a na protest proti jeho činnosti bylo zorganizováno i ozbrojené povstání a sice pražští měšťané zaútočili na Vladislavovu uherskou družinu v březnu 1509. Vladislav chtěl nechat v Praze korunovat svého tříletého syna Ludvíka českým králem (korunovace proběhla 11.3.1509. [viz FRANCEK J., *op. cit.*, str. 53-70]; k odstavci viz *ibid.*, str. 23-70.

v níž „sněmovníci vyslyšeli stále silnější a všeobecné volání po svornosti, ukončení nepřátelských útoků, rozpuštění vojenských seskupení a odstranění nebezpečí občanské války.“ (viz pozn. č. 89) Tato smlouva mj. zajistila měšťanům stabilní místo v zemském sněmu (kde však příliš často nevystupovali), podíl na politické moci a potvrdila pravomoci městského soudu a za to připravila města o hospodářské výsady (vzhledem k ekonomickým změnám a rozvoji podnikání) ve prospěch šlechty. „Soužití šlechty s městy byl ovšem běh na delší trať, vztahy nemohla rázem změnit Svatováclavská smlouva. Nicméně, po několika letech usedl na český trůn Ferdinand I. Habsburský, jenž v rámci stabilizace a konsolidace politické moci připravil města i šlechtu o jejich výsady.“⁸⁹

Vláda Jagellonců byla charakteristická „mocenským dualismem“ panovnické a stavovské moci, oproti slabé moci panovníka se prosadila silná stavovská reprezentace. Svoji moc v českých zemích panovník zmenšoval i přenesením svého sídla do Budína. Uvnitř samotných stavů zesílily hierarchické vztahy, stavy se rovněž začaly právně uzavírat. Nejednotná byla i náboženská skladba obyvatel. Katolická církev vyšla z husitských válek velmi oslabena. Snahy o posílení jejich pozic byly neúspěšné, duchovenstvo nemělo na českém zemském sněmu místo. Většina panského stavu v Čechách i na Moravě patřila ke katolíkům, nižší šlechta, ač různého vyznání, našla s vyšší šlechtou společný zájem v boji proti královským městům. Ke katolictví se převážně hlásilo německy hovořící obyvatelstvo, česky hovořící obyvatelstvo bylo většinou utrakvistické. Utrakvistická církev prošla krizí, rozdělila se na umírněné křídlo (snaha o sjednocení s katolickou církví) a radikální křídlo, které mělo blízko k luterství. Obě vyznání podporovala v Čechách školský systém. Na nejvyšší úrovni ovládali utrakvisté Pražskou univerzitu, v této době zde byla jediná fakulta, fakulta svobodných umění. Od roku 1476 se

⁸⁹ Spor Hynka Bočka z Kunštátu a Buriana Trčka z Lípy o splacení dluhu [k tomu viz FRANCEK J., *op. cit.*, str. 83-84]; K celému odstavci viz *Ibid.*, str. 71-87. Citace: *Ibid.*, str. 84-85; *Ibid.*, str. 87;

v Čechách rozšířil knihtisk. České tiskárny však nedokázaly uspokojit domácí potřebu, tak byla řada knih pro český trh tištěna v zahraničí. V Čechách se tiskly v naprosté většině knihy české, ve vedlejších zemích převládaly knihy latinské a německé.⁹⁰

Snahy o integraci v rovině náboženské, zemské, stavovské měla vždy jen dočasné trvání. Netrvaly dostatečně dlouhou dobu na to, aby umožnily rozvoj národního vědomí a co je důležitější, nebyly motivovány ani zemským patriotismem, natož pak nacionalismem. Ve všech zmíněných případech hrály úlohou motivace stavovské (tj. nikoliv nadtřídní), snahy o uchování a uzavření privilegií uvnitř stavů, popřípadě zisk dalších privilegií a snahy o zachování náboženské svobody (o významné shodě konfesně lingvistické již bylo psáno výše, Kutnohorský mír sblížil katolické a utrakvistické stavy opět jen proti stavům městským – mírně paradoxní role společného nepřítele v otázce utváření národa), politicko-mocenské nároky. V rovině zemské integrace nemohlo být na nacionalismus rovněž pomyšlení. Snahy o česko-moravskou jednotu byly odsouzeny již na počátku těchto snah, a to jednak vzhledem k dosavadnímu historicko-politickému vývoji (trvalá snaha Moravy o uvolnění svazků s Čechami, podpora Matyáše ze strany Moravanů), jednak s ohledem na náboženské vyznání (většina poddaných v Čechách utrakvistická, na Moravě situace složitější, ovšem i zde se setkáváme s převahou utrakvistů) a jednak vzhledem k českému egoismu (svobodná volba Ferdinanda I. Habsburského jen českými stavy). Český egoismus se však neodehrával v rovině národní, ale v rovině zemské, ne však nadtřídní. Náboženská otázka znovu vystoupila s nástupem Habsburků a se sílící rekatolizací, zde již byla integrace významnější, ale ani v této době nebylo národní uvědomění na tolik rozvinuté, aby sílící náboženský (ale i centralistický) tlak Habsburků vynutil vznik nacionalismus. V tomto směru omezená stavovská politicko-mocenská orientace spolu s dvojím, resp. trojím náboženským vyznáním byly jednoznačnou příčinou

⁹⁰ BOUBÍN J., *op. cit.*

dezintegrace. Při hledání předpokládaných kořenů českého protonacionalismu je třeba brát v potaz konfesní, stavovskou a zemskou a posléze i jazykovou příslušnost. V letech českého stavovského povstání a následné třicetileté války nebylo na národní uvědomění (role faktoru války jako jednoho z klíčových faktorů vzniku národa zde nabyta aplikována) ani pomyšlení. Národní uvědomění a později nacionalismus měl z náboženského hlediska příležitost k rozvoji až po několika desetiletích či století od vydání rekatolizačního patentu Ferdinanda II. z roku 1627, kdy došlo k určitému ustálení náboženských poměrů. Asi jediným pramenem v otázce kořenů českého raného nacionalismu tak zůstávají jazykově či historicko-mytologicky česky motivované knihy či korespondence popř. určité politické požadavky (např. jazykové zákony). Z husitského sílícího předmoderního nacionalismu (národního egoismu) nezbylo nic.

9.1.2 Habsburkové

S nástupem Habsburků na český trůn počíná vláda silné panovnické moci. Nejednota stavů i českých zemí, přispěla ne tolik k porážce stavovského povstání, ale spíše umožnila postupnou byrokratizaci a centralizaci českého stavovského systému, který měl být zařazen do širšího, nadzemského systému s centrem ve Vídni, kde sídlil i panovník se svým dvorem. Nezávisle na vnitropolitické hierarchii vznikla zeměpanská správa, která umožnila prosadit klíčová reformní opatření Habsburků (již zmíněná centralizace, byrokratizace, ale i rekatolizace a jazyková rovnoprávnost češtiny s němčinou).

Po smrti Ludvíka, který utonul v potoce Csele po bitvě u Moháče roku 1526, byl 23. října téhož roku zvolen českým králem Ferdinand I. Habsburský. Už průběh samotné volby otevřel panovníkovi cestu k podniknutí potřebných reforem. Čeští stavové si sice vynutili, že panovník dosedne na trůn svobodnou stavovskou volbou, ale na ni nebyli pozváni stavové vedlejších zemí. Ti proto uznali Ferdinanda za krále na základě dědických nároků jeho manželky Anny Jagellonské. I přes přijetí přísné volební kapitulace se panovníkovi počaly uvolňovat ruce. Jeho

centralizační a byrokratizační úsilí vyvrcholilo po neúspěšném pokusu o povstání proti sílící panovnické moci v letech 1546-1547, po rozpadu stavovského spolku Ferdinand podlomil hospodářskou a politickou moc královských měst. Na bartolomějském sněmu pak šlechta ztratila právo na nezávislé spolčování, stavy rovněž souhlasily s korunováním panovníků za života krále. Centralizační a byrokratizační úsilí panovníka se projevovalo zaváděním zeměpanské správy, jež podléhala přímo panovníkovi. Moc stavů omezoval dosazováním loajálních lidí a současně vedle a fakticky nad zemskými sněmy vznikla tajná rada (nejvyšší poradní orgán) a dvorská komora (úřad královských financí).⁹¹

V oblasti náboženského vyznání se Ferdinand I. pokoušel razit tridentským jednáním ovlivněno katolickou protireformaci. Zprvu otevřeně vystupoval proti reformačním církvím (Jednota bratrská, novokřtěnci), avšak obrovská vlna odporu proti zásahům do náboženských svobod, která se zvedla na přelomu 40. a 50. let, donutila Ferdinanda k přehodnocení postupu. Ferdinand *„začal soustavně posilovat katolické duchovenstvo, v němž viděl důležitého spojence Habsburků pro příští desetiletí. Roku 1556 uvedl do Čech jezuity[...]. Král založil na pražském Klementinu první kolej [...]. Obnovením pražského arcibiskupství, jež zaniklo za husitské revoluce, položil roku 1561 základ k soustavné obnově katolické církevní správy. Naproti tomu evangelíkům panovník znemožňoval vybudovat nezbytnou církevní organizaci a roku 1562 zbavil nekatolické stavy práva řídit starobylou tzv. dolní konzistoř, ústřední správní a soudní orgán utrakvistické církve.“*⁹² Nekatoličtí stavové (novokřtěnci, luteráni, Jednota bratrská) se s takovým straněním nehodlali smířit a vystoupili s tzv. Českou konfesí, kterou předložili Ferdinandovu následníku, jeho synovi Maxmiliánu II. roku 1575. Proti návrhu se však postavili *„čeští katolíci a starokališníci, stejně jako hlavní katolické*

⁹¹ PÁNEK JAROSLAV, VIII. Český stát v habsburské monarchii. In *DĚJINY ČESKÝCH ZEMÍ*. Kapitola 8, str. 149-156.

⁹² PÁNEK J., *op. cit.*, str. 157.

*mocnosti – papežská kurie a Španělsko.*⁹³ Král návrhy nepřijal, jen nekatolickým stavům slíbil, „že bude nadále zachovávat náboženskou toleranci.“⁹⁴ Vytvořila se však užší stavovská evangelická opozice, jež dosáhla potvrzení rovnoprávnosti nekatolíkům roku 1609 Majestátem o náboženské svobodě, vydaném císařem Rudolfem II.⁹⁵

Vydání Majestátu předcházelo povstání Štěpána Bočkaje v Uhrách v letech 1604-1606. Rudolf II., ve snaze získat finanční prostředky na vydržování armády proti Turkům, zabavoval protestantské šlechtě v Uhrách pozemky. Nespokojená šlechta povstala. Nemocemi oslabeného bratra zastupoval na jednáních s uherskou šlechtou Matyáš. V červnu 1606 uzavřel Matyáš s povstalci mír ve Vídni. Mírovou smlouvou získali povstalci politické i náboženské svobody. To však Rudolf nehodlal připustit a odmítl smlouvu uznat, čímž poskytl ambicióznímu bratru záminku k zahájení ozbrojeného konfliktu. Matyáš spojil uherské, rakouské a moravské vojsko a vtrhl do Čech. Čeští stavové se však Matyášovi postavili na odpor a následný libeňský mír uchoval Rudolfovi alespoň českou královskou korunu. Díky Matyášovu spojení zemských vojsk vznikly konfederace stavů napříč zeměmi monarchie, které se pak obrátili proti oběma panovníkům. Nyní už byla mocenská pozice stavů dostatečně silná na prosazení náboženské svobody. Ta byla pod hrozbou vojenského střetu za vedení Václava Budovce z Budova 9. července 1609 potvrzena. *„Byla vytvořena samostatná církev v čele se šlechtickými a měšťanskými ochránci (defenzory), s novoutraktivisticko-bratrskou konzistoří jako správním a soudním střediskem a s pražskou univerzitou jakožto ideovým centrem českých nekatolíků. Majestát přinesl zákonnou ochranu nekatolíkům, kteří tvořili 85-90 % obyvatelstva Čech.*⁹⁶ V zemi nastala paradoxní situace, v čele naprosté většiny nekatolíků stanuli odpůrci stanoveného pořádku (stoupenci rekatolizace, např. Zdeněk

⁹³ *Ibid.*, str. 158

⁹⁴ *Ibid.*

⁹⁵ K tomuto odstavci viz *ibid.*, str. 156-158.

⁹⁶ PÁNEK J., *op. cit.*, str. 170-171.

z Lobkovic). Rudolf II. se pokusil otočit poměry doku 1611, přivolal si na pomoc bratrance, pasovského biskupa Leopolda. Plán ztroskotal, Rudolf byl českou opozicí zbaven i českého trůnu a v květnu téhož roku byl korunován jeho bratr Matyáš českým králem. Ten přesídlil roku 1612 z Prahy do Vídně. Další události již nevyhnutelně směřovaly k ozbrojenému konfliktu.⁹⁷

Matyáš se vrátil k centralistické a rekatolizační politické Habsburků. Jako svého nástupce se snažil s podporou dynastie prosadit arcivévodu Ferdinanda Štýrského, který měl zkušenosti s potlačováním reformace v rakouských zemích. Součástí předvolební atmosféry byla mohutná propaganda a zastrašování. Tomu nakonec podlehla i česká opozice a tak byl roku 1617 Ferdinand přijat za českého krále. Vítězství nad opozicí dodalo stoupencům rekatolizace sebevědomí. Násilný zásah proti evangelíkům v Broumově a Hrobě eskaloval napětí. Opozice se odvolala na Majestát a požadovala dodržování náboženských svobod. Matyáš kontroval zákazem sjezdů. Radikální křídlo evangelíků se jalo řešit nepříznivou situací silou: 23. května po zinscenovaném procesu byli vyhozeni místodržící Slavata a Martinic spolu s písařem z Pražského hradu, vlády se chopilo třicetičlenné direktorium s Václavem Vilémem z Roupova a Jindřichem Matyášem Thurmem v čele. Příštího roku se v postupu sjednotila Česká koruna, 31. července vznikla Česká konfederace.⁹⁸ Téhož roku umřel Matyáš, zvolený král Ferdinand II. byl sesazen a na jeho místo zvolen Fridrich Falcký. Počáteční naděje na úspěch povstání se rozplynuly s odpadnutím potenciálních spojenců z protestantské Unie, Anglie či Francie. Dne 8. listopadu 1620 byla porážka stavovského povstání nevyhnutelná. Vydatné finanční i materiální

⁹⁷ *Ibid.*, str. 169-171.

⁹⁸ Stavý mají převahu nad panovníkem, který je svobodně volen generálním sněmem všemi konfederovanými zeměmi, jeho výkonná moc je pod kontrolou zastupitelských stavovských orgánů. Evangelická šlechta má mít privilegované postavení. Přibyli k ní Horní i Dolní Rakousy a na sněmu v Bratislavě roku 1620 i uherská stavovská opozice. Tím přestala habsburská monarchie existovat.

zdroje Habsburků podpořili Habsburská vojska, jež porazila špatně placené a neukázněné stavovské oddíly. Fridrich Falcký uprchl ze země, vedlejší země kapitulovaly.⁹⁹

„Bezprostřední následky porážky se projeví vyloupením českých zemí cizími vojsky, velkými ztrátami na životech, majetku i kulturních statcích, hromadnou likvidací představitelů stavovské opozice a dalšími tresty, obrovskými majetkovými přesuny v podobě konfiskací a vyhnáním nekatolíků ze země. [...] Čechy a Morava se dostaly právem vítězů a dobyvatelů do těsné závislosti na habsburské dynastii a v tomto smyslu byly změněny i jejich vnitřní poměry, byla posílena ústřední vláda, potlačena náboženská svoboda a obyvatelstvo bylo podrobena násilné rekatolizaci. [...] Zaniklo privilegované postavení českého jazyka ve veřejném životě, což společně s dalekosáhlými proměnami uvnitř panského a rytířského stav uvedlo nejen k výraznému poklesu komunikačního a kulturního významu češtiny, ale i k dlouhodobému oslabení všestranného kulturního vývoje českých zemí.“¹⁰⁰

O necelý rok později, 21. června 1621, proběhla staroměstská exekuce, na níž byli popraveni čelní představitelé české inteligence (Václav Bundovec, Kryštof Harant, Jan Jessenius ad.).¹⁰¹ Na konci téhož roku byli patentem Ferdinanda II. vypovězeni nekatoličtí duchovní. Argumentem bylo jejich označení za rozněcovatele povstání, kteří ani nadále nepřestávají rozněcovat nenávisť proti panovníkovi. Od roku 1624 pak můžeme sledovat systematický rekatolizační tlak, který měl městy počínaje rekatolizovat všechny nekatolické obyvatele Českého království a podchytit jejich konfesní jednotu.¹⁰²

⁹⁹ PÁNEK J., *op. cit.*, str. 171-172.

¹⁰⁰ *Ibid.*, str. 173.

¹⁰¹ PÁNEK J., *op. cit.*, str. 174.

¹⁰² MIKULEC JIŘÍ, 31.7.1627. *REKATOLIZACE ŠLECHTY V ČECHÁCH*. Havran, Praha 2005, str. 42, 47-48, 58-59, 71-72

V roce 1627 Ferdinand kodifikoval Obnoveným zřízením zemským (bez souhlasu sněmu) nové pobělohorské poměry v Čechách: výslovně zrušil platnost Rudolfova Majestátu, zajistil dědičnost České koruny, výrazně potlačil stavovství (uzákonění absolutismu), panovník měl *ius legis ferendae* (právo přijímat nové zákony a měnit staré), prvním stavem na zemském sněmu se stalo duchovenstvo (katolické), zemské sněmy se nadále mohly usnášet jen o královských propozicích, nejvyšší česká soudní instance zemský soud je podřízen panovníkovi, vyrovnání češtiny s němčinou ze své funkce byly úředníci odpovědni jen králi a jeho dědicům, katolické náboženství se stalo státním náboženstvím. Vrcholem rekatolizačního úsilí Ferdinanda bylo zřízení rekatolizační komise a její podpoření vydáním patentu o rekatolizaci.¹⁰³ Česká šlechta se „*postupně začleňovala do šlechtického prostředí monarchie* [jež se v této době rovněž utvářelo] *v době barokního absolutismu [...].*“ Vznikalo rodově spřízněné prostředí vázané na vídeňský dvůr, který se orientoval na románské jazyky, především na italštinu.¹⁰⁴

O době barokního absolutismu je rozšířen jiráskovský mýtus o temnotě. Musíme si uvědomit, že v Čechách vzkvétalo právo, filosofie, umění i literatura. O temnu můžeme hovořit snad v rovině sociální: „*absolutistická barokní společnost [...] do temnot bezesporu zapudila zvláště velké skupiny: sedláky* [zde má asi autor na mysli přesně definovanou skupinu obyvatel, vlastníky půdy (láníci, půlláníci ad.)], *kteří během dlouhodobého a už dřív za vlády stavů patrného procesu pozbývali právních a ekonomických pozic; měšťanstvo, na pozvolném a dlouhodobém sestupu vlastně už od stavovských třenic [...]* výrazně však od roku 1547, a konečně zchudlou šlechtu. České země se tak připojily ke globálnímu procesu, jenž se zmocnil celé střední Evropy.“¹⁰⁵

¹⁰³ MIKULEC JIŘÍ, IX. Barokní absolutismus (1620-1740). In *DĚJINY ČESKÝCH ZEMÍ*. Kapitola 9

¹⁰⁴ MIKULEC J., *Rekatolizace.*, str. 167; citace *ibid.*

¹⁰⁵ SEIBT F., *Německo a Češi.*, str. 175.

Ani sílící panovnická moc a omezování stavovských práv nedokázaly sjednotit postup stavů. Ty byly do sebe stále uzavřené a prosazovaly své stavovské zájmy. Integrace v této době byla ještě více otupována. Protonacionalismus tak můžeme hledat jen v konkrétních aktérských výstupech písemně uchovaných, ať už to jsou osamocená díla či ojedinělé písemně dochované požadavky. Otázkou nadále zůstává motivace těchto výstupů.

9.1.3 Problém emigrace a exilu

Rekatolizační patent a především zřízení komise, která dohlížela na rekatolizaci, mělo za následek odchod nekatolických osob ze země. Zde budeme pozornost věnovat především „urozeným“, neboť ti tvořili onen intelektuální rámec, v němž se mohl utvořit nacionalismus, ať už to bylo umožněno jejím přístupem ke vzdělání (gramotnost, schopnost abstrakce, v rámci vzdělání docházelo rovněž (implicitně) k přenosu jistého uvědomění (ve smyslu *communalism*, viz výše)), zahraničními styky, nebo jen dostatkem času a možností k této aktivitě.

V případě měšťanstva či duchovenstva byla postižitelnost jednodušší (uvěznění, ekonomické postihy, v případě duchovních možné přímo vyhnání), rekatolizace šlechty představovala komplikovanější problém. Snahy rekatolizační komise nakonec donutily ke konverzi či k emigraci významnou část nekatolické inteligence (zde se nabízí otázka, jak velká část sice oficiálně konvertovala ke katolictví, ale uchovala si svoji předchozí víru).

„*Latinské slovo emigrare znamená vystěhovat se, zatímco slovo exulare má význam žít ve vyhnanství.*“ Exulare tedy zdůrazňuje určitou formu násilí, emigrare v sobě nese prvek dobrovolnosti. Původní význam slov se však postupem času setřel.¹⁰⁶ Tak jako tyto dva termíny, jež charakterizují opuštění země, mají rozdílný význam, jistě můžeme nalézt i

¹⁰⁶ MIKULEC J., *Rekatolizace.*, str. 154-156.

rozdílné motivace k odchodu konkrétních osob. Zájmu této práce postačí, když si uvedeme některá zahraniční města, která se stala „útočištěm“ českých emigrantů-exulantů. Byly to především Horní Uhry, polské Lešno, Sasko (především město Pirna, ale také Freiberg), Lužice. Avšak ti, co odešli, se s podobnými problémy setkali i v cizině, kde sice mohli žít s lidmi stejného vyznání, avšak ocitli se pod přísným dohledem. V zahraničí se rovněž potýkali s ekonomickými problémy či kulturní odlišností, jež jim působila potíže především v Uhrách či v Nizozemí. Byli také vtahováni do válečných konfliktů, podléhali nemocem a trpěli i jinými následky válek. Při pomýšlení na návrat do vlasti však museli počítat se skutečností, že jejich původní statky již měly většinou jiného vlastníka a jejich příbuzní byli buď mrtví, nebo v jiné zemi.¹⁰⁷

9.2 Vliv humanismu

Humanismus je moderní označení pro intelektuální hnutí, usilující o znovuoobnovení antické vzdělanosti. Hlavním zájmem intelektuálů této doby byla tzv. studia humanitatis (gramatika, rétorika, poezie, historie a etika), odtud tedy název humanismus. *„Hovoříme-li o renesančním humanismu, musíme přitom dbát, abychom výrazu „humanismus“ nepřidělovali současný význam s vágním podtextem důrazu na hodnotu*

¹⁰⁷ MIKULEC J., *Rekatolizace.*, str. 158-163. Zde si dovoluji uvést krátký postřeh: *„Českým emigrantů v Pirně však největší šok přinesly události roku 1639, kdy město oblehlo švédské vojsko. Obec českých usedlíků se rázem ocitla mezi pověstnými mlýnskými kameny, mezi Sasy na jedné a Švédy na druhé straně. V obou případech šlo o souvěrce, od nichž si v minulých letech tito lidé slibovali porážku habsburské moci. Navíc tu došlo i k paradoxní situaci, kdy v řadách švédského vojska stáli četní čeští emigranti, proti českým emigrantům, kteří byli obleženi ve městě. Exulanti v Pirně většinou nedokázali považovat Švédy za nepřátele, a proto se odmítali podílet na obraně města, za což se jim dostalo od Pirenských nařčení ze zrady. Po dobytí Pirny ovšem byly příbytky českých emigrantů vypleněny stejně důkladně jako domy místních starousedlíků.“* [*Ibid.*, str. 162-163]

člověka, před nímž varuje např. P. O. Kristeller.¹⁰⁸ Proč je důležité zmínit i humanismus? Renesanční humanismus byl totiž především odvratem od všeobjímajících koncepcí k člověku a jeho potřebám.¹⁰⁹ Tento intelektuální přerod byl další z klíčových podmínek pro rozvoj národního uvědomění. V centru zájmu již nestojí křesťanský Bůh, pozornost intelektuálů se „zesvětštuje“. Objevení antických autorů a snahy o jejich překlad do současných jazyků zvýšily sice význam latiny a všeobecně antické kultury, ale podpořily i snahy těch autorů, kteří se pokusili přiblížit hodnoty antiky současníkům v mateřském jazyce. Zjednodušeně řečeno: odvratem od Boha se de facto otevřela cesta k rozvoji chápání člověka nejen jako Božího obrazu, ale především mohl být člověk vnímán i jako člen skupiny, jež nemá jen náboženské vymezení (rozlišení katolík-nekatolík sice bylo na denním pořádku, ovšem to autory nijak neomezovalo při řekněme „světském“ zaměření jejich práce, k hodnotám člověka, k jeho potřebám). Autorům se uvolnily ruce a ti pak mohli připravit cestu k pomalému rozvoji „národního“ písemnictví.

„Česká“ humanistická tvorba vznikala jednak z per katolických představitelů, ale také ji můžeme sledovat v díle nekatolických emigrantů. Díla byla psána především latinsky a česky, vznikaly však i práce německé.

10 VNÍMÁNÍ NÁRODA A PROJEVY PROTONACIONALISMU

Původní záměr zabývat se tvorbou katolických i nekatolických autorů v exilu (či emigraci) a v Čechách pro omezený rozsah této práce nemůže být naplněn. Rozhodl jsem se uchýlit jen k tvorbě nekatolické, a to jak mimo Čechy (Stránský, Komenský), tak i nekatolické tvorbě v Čechách (Žalanský). Pokusím se zde hledat projevy vnímání národa,

¹⁰⁸ ČERNÁ JANA, 1. Renesanční filosofie. In *Renesanční a novověká filosofie (KFI/RNFP)*. [elektronická učebnice] Dostupné z WWW: <<https://www.esf.kfi.zcu.cz/kompendium/full.php?course=kfi-rnfp&page=0000011>>

¹⁰⁹ ČERNÁ J., *op. cit.*,

toho, za co byl považován a z toho vyplývající důsledky. Tím mám na mysli hledání východisek z pojetí národa jednotlivých autorů a následnou jejich aplikaci na teorii protonacionalismu. Kapitola bude pro přehlednost rozčleněna na jednotlivé autory jejichž doba tvorby se překrývala. Každý z autorů reagoval na odlišné podněty, společným bodem je pro ně pocit náboženského útlaku a silné netolerance.

10.1 Havel Žalanský

Z pera tohoto utrakvistického kněze vyšlo pro nás jedno zajímavé dílo vycházející z historicko-kulturního zázemí starší doby s názvem: HUS A JERONYM, SVATÍ MUČEDNÍCI PRO PRAVDU BOŽÍ a JAN ŽIŽKA Z KALICHA, BOŽÍ BOJOVNÍK.¹¹⁰

Žalanský vnímá národ, zvláště český národ, především jako náboženskou skupinu ostře vymezenou proti římskému katolictví. On sám explicitně pojem národ nedefinuje. Klade do popředí i jazykovou odlišnost národa. Žalanskému také splývá pojem národa s geografickým vymezením. Žalanský osciluje mezi vnímáním národa jako politického uskupení, jako uskupení prostého lidu nebo jako nadstavovské konfesní skupiny.

Češi jsou vnímáni jako obnovitelé a ochránci pravé víry, tedy Čechy jsou pro Žalanského husité. Je třeba ctít jejich památku, protože nás vyvedli z „*pýchy, ohavnosti, lakomství a modlářství*“. Husité a potažmo i Češi jsou vnímáni jako pokračovatelé apoštolské tradice. Návaznost lze vysledovat dokonce až do období Starého zákona. Čechy tak zaujímají významné postavení: apoštolskou tradici sem přinesli *Crh a Strachota* (rozuměj Cyril a Metoděj) a po dlouhém úpadku ji obnovili Jan Hus a Jeroným Pražský. Zajímavá je Žalanského interpretace vydání Dekretu Kutnohorského. „*Pak byla tehdáž akademie Pražská velmi slavná,*“

¹¹⁰ Vycházím z vydaného pramene: *Hus a Jeronym, svatí mučedníci pro pravdu boží a Jan Žižka z Kalicha, boží bojovník: sepsal a l. 1619 vydal Havel Žalanský*. Praha: I. L. Kober 1873.

odchod Němců především umožnil šíření „světla učení evangelického“. Stejně jako u jiných dochází i u Žalanského k patřičné interpretaci historických událostí či jevů a tím k poskytnutí materiálu, z něž lze utvářet kolektivní historický mýtus. O Žižkovy hovoří jako o dvořanovi krále Václava, o jeho milostníku. Václav udělil Žižkovi svolení k jeho svatému boji za Pravdu. To, že byl Žižkův boj jeho následníky, sirotky, dobojován na Lipanech, o tom není zmínky (také stojí za zmínku, že Žalanský nerozlišuje dvě husitská křídla, nejspíš je to způsobeno jeho názorovou pozicí ukotvenou v radikálním husitském učení). Dochází rovněž k dezinterpretaci v otázce boření klášterů a mnoho dalších událostí je interpretováno potřebami autora. Avšak nelze mu to mít za zlé, neboť dobová situace přelomu 16. a 17. století byla jiná, než dnešní a autor, dle svého přesvědčení, sloužil dobré věci. Z autorova díla plyne rovněž dobový silný vliv humanismu.

Neobvyklým poznáním a z moderního hlediska pokročilým, je upozornění na jakousi větší spřízněnost Čechů s Moravany, ta je dokonce zdůrazňována dokladem sjednocení Čechů a Moravanů (resp. šlechty) v petici proti upálení Jana Husa. V roli potenciálního národního nepřítele stojí až příliš mnoho odlišných skupin, což však vychází i z období husitství, z něhož čerpá a jež popisuje toto dílo.

Ostrý antagonismus vystupující z tohoto díla, nemá ryze národní podtext. Je protikatolicky zaměřen, zdůrazňuje roli Čech a Čechů jako šířitelů pravé víry. Není v něm možno vysledovat xenofobii či státoprávní požadavky. Jediné, co by alespoň náznakem mohlo připomínat projev národního egoismu, jsou ojedinělé projevy pro posílení českého jazyka a potlačení jazyků cizích (nečeských).

10.2 Pavel Stránský

Z rukou gymnaziálního profesora Pavla Stránského vyšlo několik děl, pro nás relevantní budou především dvě. První, chronologicky starší, nese název:

PROTI HOSTINSKÝM V ČECHÁCH SE DO KOSTELŮV TLAČÍSÍM
 JAZYKŮM NA NEBLAHÉHO ČECHA UČINĚNÝ OKŘIK JEŽ LÉTA
 PÁNĚ 1618 SEPSAL PŘIROZENÉHO JAZYKA SVÉHO MILOVNÝ ČECH
 SANCTIUS LAMPRUS M. P. S.¹¹¹

Dílo vzniklo jako reakce na rostoucí náboženský útlak a stoupající vliv němčiny. Rudolfův majestát, který potvrdil Českou konfesi, a tedy zajistil rovnoprávnost novoutrakvistům, Jednotě bratrské a katolické menšině (co do počtu, avšak z hlediska moci byl její význam opačný). Do země se tak uchýlili i cizinci, kteří byli ve své zemi vystaveni náboženskému tlaku. Přistěhovalectví bylo zprvu podporováno i obyvateli českých zemí, kteří v tom viděli jistou protiváhu k sílícímu domácímu katolickému tlaku. Z díla jasně vyplývá silná protiněmecká orientace. Stránskému především vadí užívání němčiny v kostelech a na Pražské univerzitě. Stránský to jednoznačně vnímá jako ohrožení českého jazyka. Na obranu proti tomuto tlaku byl přijat roku 1615 i zákon na ochranu českého jazyka, ten však nebyl nikdy dodržován.¹¹²

„Chce-li kdo zajisté (jakž obecně říkáme) škody nemíti, nedej jiskře ohněm býti.“¹¹³

Národ je pro Stránského přirozené, pokrevně svázané společenství, jež se vymezuje především jazykově: „...národ od národu ničímž jinším spíše jako jazykem nebývá rozeznán...“ K tomu přistupuje i zvyková (obyčejová) rozdílnost: „...i sic všemi obyčejí od nás a národu našeho oddělují“. Český národ vymezuje negativně vůči Němcům, u nichž předpokládá římskou kontinuitu (ve smyslu starověkého Říma). Oporu nalézají nejen v monarchii u Slovinců (Korytani), ale paralely vidí i

¹¹¹ KŘESÁLKOVÁ JITKA – LUŽÍK RUDOLF, *Pavel Stránský: Český stát a Okřík*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, n. p. 1953. Doslov napsal Bohumil Ryba, str. 361.

¹¹² K tomu viz MAREK FRANTIŠEK, *PAVEL STRÁNSKÝ*. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství Ústí nad Labem 1983, str. 60-62.

¹¹³ KŘESÁLKOVÁ J., *op. cit.*, str. 378

v takových mocnostech jako Anglie a Francie, v níž je navíc zcela zřejmá ostrá protiněmecká vyhraněnost.¹¹⁴

Pro potlačení němčiny nalézá Stránský oporu i v zemském zřízení, kde stojí, že před soudy a ve styku s jinými institucemi se má užívat český jazyk.¹¹⁵

Vstup Němců a němčiny na území Čech je „přerušení zákona přirozeného“. „Němci tito a při nich všelijací málo v sobě krve české mající [...] mohouť tehdy i napotom [...] s námi češtinou Pánu Bohu sloužiti, anebo míst jiných sobě k bytu a provozování v nich jazykem svým náboženství jinde než v Čechách ptáti a hledati.“¹¹⁶ Stránského argumenty vycházejí především z historie: Češi přijali křesťanství od Řeků přes Moravany, v chrámech byla vedena česká nebo slovanská, nikoli cizí liturgie. Z díla nevyplývá silná paušální antipatie, Stránský Němce v Čechách vítá, avšak jako obchodníky či jako hosty, jako usedlé obyvatelstvo je však vidí nerad, neboť se neučí českému jazyku.

Je třeba upozornit, že samotní Češi této postupující germanizaci však sami napomáhají, staré české rody poněmčují svá jména, stejně jako jsou poněmčovány i názvy usedlostí, tvrzí, pomístních jmen ad.¹¹⁷ A právě pro tuto ochotu dává Stránský do názvu svého díla Okřik na nedbalého Čecha.

¹¹⁴ KŘESÁLKOVÁ J., *op. cit.*, str. 365 (k pokrevnosti a přirozenosti), str. 370 (k římské kontinuitě), str. 375 (Slovinci, Anglie a Francie), citace ze str. 371 (k podstatě národa u Stránského srov.: MAREK F., *op. cit.*, str. 73) a str. 368

¹¹⁵ *Ibid.*, str. 369

¹¹⁶ *Ibid.*, str. 365, 366

¹¹⁷ „V horách a pod lesy při mezích vlasti naší vůkol a vůkol, podál, na šíř, národ náš, jakž svrchu jest povědino, od takových ježkův již pomalu jest vypíchán a vyležen, jazyk náš naprosto vybyt a vytlačen, rodové starožitní, právě a vlastně čeští, v těch místech zněmčili; jména měst, městeček, tvrzí vesnic, vrchův, potokův, od starých našich předkův, Čechův, (jakž kronikáři naši svědčí) ne bez jistých příčin jim oddaná, jsou zavržena, spotvořena a mnohá i neužíváním v věčné zapomenutí pohřbena, na to pak místo nová, cizí a jazyku našemu neznámá s lidem cizím přistěhována a dána.“ [*Ibid.*, str. 368]

Ohlas či vliv tohoto díla by se dal shrnout krátkou citací: „*Stránského ‚Okřík‘ byl napsán příliš pozdě, aby byl mohl mít přímý pronikavější účinek na svou dobu. Události se řítily tuze prudce a ti, do jejichž řad byl adresován, pokud je vůbec přežili, octli se v naprosté bezmocnosti k jakýmkoli zásahům.*“¹¹⁸

Druhým, pro nás relevantním dílem, je jeho rozsáhlá, latinsky psaná, práce o Českých zemích, která vznikla na požádání tiskařské officiny bratří Elzevirů v Leydenu. Kniha měla být součástí rozsáhlé encyklopedické edice o evropských státech.¹¹⁹

„Český stát“ (Respublica Bojema) vyšel ve dvou vydáních, první je z roku 1634 (vyšlo tiskem, dokončeno o rok dříve) a druhé z roku 1643 je doplněno o 70 stran textu, nových kapitol a poznámek. Z tohoto druhého vydání, jež jsem jako vydaný pramen studoval, budu vycházet.¹²⁰

Zde Stránský potvrdil své původní teze o podstatě národa: národ tvoří obyčej a jazyk. Rovněž uvádí i termín národnost, za níž považuje právě obyčej. S malou mírou nadsázky můžeme hovořit o jakési protoantropologické teorii národa. Ten je utvářen socializací a každodenní interakcí mezi členy pospolitosti především prostřednictvím jazyka. Několikrát je u Čechů zdůrazněna příbuznost (jazyková) se Slovy.¹²¹

Významnou částí teorie národa, je jeho psychologický rozbor. Poprvé se zde setkáváme s přesně definovanými povahovými rysy českého národa. Je důležité upozornit, že Stránský vyzdvihuje jednak kladné povahové rysy, ale zdůrazňuje rovněž i ty záporné.¹²²

¹¹⁸ RYBA B., Doslov. In *Pavel Stránský: Český stát a Okřík*. Str. 432.

¹¹⁹ MAREK F., *op. cit.*, str. 74-75; RYBA B., *op. cit.*, str. 437.

¹²⁰ RYBA B., *op. cit.*, str. 437-440.

¹²¹ KŘESÁLKOVÁ J., *op. cit.*, str. 107

¹²² KŘESÁLKOVÁ J., *op. cit.*, str. 109-111

Češi, jako slovanský kmen, se usadili v české kotlině v zemi, která byla opuštěná a tak mají svrchované právo tuto zemi obývat. Češi přišli již v hierarchizované společnosti, rozdělené na urozené (šlechtice) a neurozené. Na počátku českých dějin žila společnost v blaženém stavu v jakési komunistické komunalitě, kde vše patřilo všem.¹²³ Zajímavé je, že Stránský klade příchod Čechů právě do tohoto stavu a zároveň tvrdí, že společnost již byla diferenciována. Tento blažený stav byl narušen nutnými zákony, jež však byly spravedlivé. Již od počátku měl lid (rozuměj jeho urozenou část) právo svobodné volby panovníka, jenž od lidu přijímal moc řídit stát. Češi si sobě vládli vždy sami a to jak v rovině knížat, tak i později v rovině královské. Všechny politické praxe, jež byly v Čechách vedeny, jsou trvalé a starobylé (Stránský se odvolává na dobové historiky, vychází z kronik, především z tehdy oblíbené Hájkovy Kroniky české). Důležitým rysem českého státu byla jeho odvěká náboženská svoboda. Zajímavé je, že národní egoismus mohl vzplanout právě na základě náboženského protikatolického vyznání, avšak *evangelíci* neměli dostatek prostředků a nebyli natolik jednotní, aby mohla „*vykřesaná jiskra vzplanout*“. De facto veškeré výše uvedené rysy lze dohledat v polomytické minulosti (jež je však pro Stránského faktem), která je také patřičně interpretována (tato činnost má velký význam v procesu utváření společného historického vědomí a společné mytologie).¹²⁴

Stránský tedy zdůrazňuje historické státní právo a odmítá jakýkoli projev autority ze strany Svaté říše římské. Národ je pro Stránského především politickým aktérem a existuje v rovině urozených¹²⁵, avšak uvádí jej i jako soubor všech stavů země¹²⁶ a někdy národ splývá se

¹²³ To by bylo možno interpretovat, jako vliv italské renesance – řecký básník Hesiodos načrtnul schéma dějin lidstva, v němž uvádí původní zlatý věk, po němž dochází už jen k degradaci. Odkaz na díla antických autorů je ve Stránského práci častý.

¹²⁴ K odstavci viz KŘESÁLKOVÁ J., *op. cit.*, str. 85-198.

¹²⁵ *Ibid.*, str. 199.

¹²⁶ *Ibid.*, str. 265.

zemí¹²⁷. Rozdíl mezi moderním českým národem a jeho předmoderním předchůdcem je především ve vnímání Moravanů a Slezanů jako cizinců, či v případě Slezanů jako odlišné etnické kategorie vůbec. Ze Stránského textu je patrný i český egoismus, o němž jsme se zmínili výše.

O Stránského protonacionalismu, i když nijak agresivním můžeme hovořit v rovině jazykové, státně-právní, protiněmecké, historicko-mytologicky tvárné.

10.3 Jan Amos Komenský

V této kapitole se pokusím sledovat Komenského pojetí národa v jeho latinském díle *Gentis felicitas*¹²⁸. Komenský toto dílo dopsal pravděpodobně v roce 1654 na konci svého pobytu v Blatném Potoce (Sárospatak) a věnoval ho Jiřímu II. Rákocziimu. Vydáno bylo asi v roce 1659 ve Velkém Varadíně (Oradea v Rumunsku).¹²⁹ V jeho pojetí splývá termín *gens* (rod) s termínem *natio* (národ), což v této době není neobvyklé. Jak tedy Komenský chápe národ?

*„Národ je velký počet lidí, pocházející z téhož kmene, kteří bydlí na témže místě na zemi (jakoby ve společném domě, jež nazývají vlastní), mluví týmž jazykem, a jsou spojení týmiž svazky společné lásky, svornosti a snahy o obecné dobro.“*¹³⁰ Cílem národa je jeho blaženost, jíž dosáhne prostřednictvím 18 stupňů štěstí. V národě žije hojný počet lidí, kteří obdělávají zemědělsky kvalitní půdu. Toto území je osídleno jen domácím obyvatelstvem (nejspíše požadavek národního státu), které je nesmíšeno cizozemci (zde má Komenský asi na mysli jazykové vymezení). Stát je

¹²⁷ *Ibid.*, str. 326.

¹²⁸ Vycházím z vydaného pramene: BRAMBORA JOSEF – POLIŠENSKÝ JOSEF et al., *Vybrané spisy Jana Amose Komenského*, 6. sv. – Spisy historické a politické. Praha, SPN 1972. Štěstí národa.

¹²⁹ KUMPERA JAN, *Jan Amos Komenský: Poutník na rozhraní věků*. Ostrava – Praha, Amosium servis a Nakladatelství Svoboda 1992, str. 239-240.

¹³⁰ POLIŠENSKÝ J., *Vybrané spisy.*, str. 259.

absolutistickou monarchií s pokrevně spřízněným panovníkem. V čele národa se mají udržovat jen ti, kteří jsou *moudří, zbožní, mírní vůči dobrým a přísní ke zlým*. Jednou z příčin vnitřních sporů je právě vláda cizozemce, další je pak chamtivost. Na druhou stranu Komenskému nevadí soužití více národů, za předpokladu že *bydlí pokojně a přátelsky*, dokonce to není ani zvlášť nevýhodné. Monarchie má mít za přátele neagresivní sousedy, ale pro všechny případy se má pojistit kvalitním vojskem. Národ musí být bezpodmínečně vnitřně svorný, k čemuž mu má dopomoci propracovaný normativní systém. Všechny stavy musí mít v tomto systému zajištěnu svobodu; svobodný člověk má být motivován k práci, nejlépe k podnikání, aby se mohla rozvinout řemeslná výroba a všeobecná konkurence, čímž se vytvoří takový nadbytek, *aby každý počestný pracovník jedl svůj chléb, neubíraje jej jiným*. Na pořádek v monarchii mají dohlížet ochránci veřejné bezpečnosti.

V tomto konceptu projevil Komenský i své didaktické názory, když klade důraz na dobrou výchovu mládeže, která počíná ve stabilní rodině, jež vede člověka ke zbožnosti a pokračuje ve školách, které rozvíjí všeobecné vzdělání: *Šťasten tedy národ, který oplývá dobrými školami, dobrými knihami a dobrými předpisy nebo zvyky ve výchově mládeže*. Takový národ pak přirozeně vzbuzuje obdiv u ostatních národů.

Avšak většině národů chybí většina těchto částí štěstí, a když ne počtem, tak alespoň co do kvality. Příčinou tohoto nedostatku je nevědomost, žití nezřízeným životem. Příčinou útisku národů je projev boží vůle, která trestá hříchy jedněch prostřednictvím druhých národů. Důležitým předpokladem dobrého národního soužití je prožívání pouta vzájemné lásky.¹³¹

U člena reformované církve je nasnadě očekávat, že se bude zabývat i otázkou náboženské čistoty. Čistotou má Komenský na mysli především konání boží vůle, kterou člověk pozná z božích znamení, či

¹³¹ POLIŠENSKÝ J., *op. cit.*

divů. V rozpoznávání těchto divů mohou pomoci lidé (mužové), kteří vládnou mimořádnými dary (duševní či tělesná síla), a kteří poskytují příležitosti či podněty k nápravě navyklého zla.

Komenský zaujímá ve vztahu k národu spíše neutrální postoj, který plyne ze smyslu tohoto díla. Neprojevuje se nijak xenofobně, spíš jen podává rady a vyzdvihuje určité znaky národa. Troufám si tvrdit, že toto dílo je protonacionalismem dotčeno nejméně ze všech čtyř rozebíraných děl. Možná je to důsledkem doby, kdy rekatolizace v Čechách již značně pokročila a naděje na zvrácení nábožensky netolerantních poměrů začala pohasínat.

11 ZÁVĚR

Transformace české společnosti na konci středověku vytvořila specifické prostředí, v němž nekatolické většině vládla katolická menšina. Vysoce ceněná náboženská svoboda byla jedním z dezintegračních faktorů ve vztahu k rozvoji národního uvědomění. Počáteční husitský vzestup lidového protonacionalismu (Hobsbawm), byl s postupem v čase rozměňován do stavovských privilegií. Vojenská agrese byla vystřídána politickou mezistavovskou agresí. Potenciální náboženská integrace nekatolických stavů byla potlačena panským egoismem, měšťanským dotčením a na úrovni zemské egoismem českým. Politický vývoj a charakter společnosti nepřipouštěl rozvoj myšlené národní abstrakce ve větším měřítku. Nazývat období 16. a 17. století v Čechách protonacionalistickým je přehnané, vývoj politických událostí i společnosti měl spíše opačné, než národně jednotící tendence. Role Habsburků či Vídně jako možného společného nepřítele neodpovídala mocenskopolitickým požadavkům stavovské společnosti. Od porážky radikálního křídla husitského hnutí můžeme sledovat procesy, které neumožňovaly vznik a rozšíření národního vědomí. Tyto oslabující tendence lze sledovat i ve výše rozebíraných dílech. Jasně se v nich potvrzují. Hovořit o českém protonacionalismu v 16. a 17. století je nadsazené i jeho konkrétní projevy lze vysledovat jen s obtížemi, a další

věcí je motivace těchto jednotlivých „domněle“ protonacionalistických projevů. Byly skutečně abstrakce natolik očištěny od stavovsko-náboženských kořenů? V jistém smyslu ano, ale tyto „národně konstituující abstrakce“ se odehrávaly nesměle a v teoretické rovině. Rozhodně nebyla možnost, aby jiskra abstrakce spustila protonacionalistický požár. Z ohně husitské revoluce zbyl jen doutnající popel historické paměti. Jednotliví národně relevantní autoři však nanosili dostatečnou hromadu suchého kletí historického vědomí a *communalismu*, které mohli později „národní obroditelé“ připravit do ohniště a když 19. století škrtilo luciferkami, ohniště již bylo připraveno i se zásobou palivového dřeva.

12 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

12.1 Literatura

ADAMOVIÁ KAROLINA et al., *Politologický slovník*. Praha: C. H. Beck 2001.

ANDERSON BENEDICT, *Představy společenství: úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Praha: Karolinum 2008.

BALAJKA BOHOUŠ, *Přehledné dějiny literatury*. Praha: Fortuna 2001.

ČERNÁ JANA, 1. Renesanční filosofie. In *Renesanční a novověká filosofie (KFI/RNFP)*. [elektronická učebnice] Dostupné z WWW: <<https://www.esf.kfi.zcu.cz/kompendium/full.php?course=kfi-rnfp&page=00000011>>. Navštíveno 16. 3. 2011.

DAY MATTHEW, Hakluyt, Harvey, Nashe: The Material Text and Early Modern Nationalism. *STUDIES IN PHILOLOGY*, 2007, vol. 104, no. 3, str. 281-305.

DRAKULIC SLOBODAN, PREMODERN CROATIAN NATIONALISM?. *Nationalism and Ethnic Politics*, 2008, vol. 14, str. 523-548.

DRAKULIC SLOBODAN, Whence Nationalism? *Nations and Nationalism*, 2008, vol. 14, no. 2, str. 221-239.

FRANCEK JINDŘICH, *24.10.1517: SVATOVÁCLAVSKÁ SMLOUVA*. Havran: Praha 2006.

GEIST BOHUMIL, *Sociologický slovník*. Praha: Victoria Publishing 1993.

GRÄFE THOMAS, *Protonationalismus: Deutschland und die Schweiz im Vergleich*. Bielefeld, 2003. Dostupné z WWW: < <http://www.grin.com/e-book/16770/protonationalismus-deutschland-und-die-schweiz-im-vergleich>>.

HOBSBAWM ERIC J., *NÁRODY A NACIONALISMUS OD ROKU 1780: Program, mýtus, realita*. Brno: CDK 2000.

HROCH MIROSLAV, *Národy nejsou dílem náhody: Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha: SLON 2009.

HROCH MIROSLAV, *Pohledy na národ a nacionalismus: Čítanka textů*. Praha: SLON 2003.

HROCH MIROSLAV, *V národním zájmu*. Praha: NLN 1999.

Kol. aut., *Velký sociologický slovník, 1. sv. – A-O*. Praha: Karolinum 1996.

KUMPERA JAN, *Jan Amos Komenský: Poutník na rozhraní věků*. Ostrava – Praha: Amosium servis a Nakladatelství Svoboda 1992.

MALINA JOSEF et al., *Antropologický slovník, aneb, Co by mohl vědět o člověku každý člověk: (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění)*. Brno: Akademické nakladatelství CERM c2009.

MAREK FRANTIŠEK, PAVEL STRÁNSKÝ. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství Ústí nad Labem 1983.

MIKULEC JIŘÍ, 31.7.1627. *REKATOLIZACE ŠLECHTY V ČECHÁCH*. Havran: Praha 2005.

PÁNEK JAROSLAV – TŮMA OLDŘICH, *Dějiny českých zemí*. Praha: Karolinum 2008.

RAYMOND et al., *Sociologický slovník*. Olomouc: Univerzita Palackého 2004.

SEIBT FERDINAND, *Německo a Češi: Dějiny jednoho sousedství*. Praha: Academia 1996.

THARSEN LAURA, *Ethnic Nationalism in Germany. Philosophia Africana*, 2005, vol.8, no. 2, str. 117-142.

VALANTIEJUS ALGIS, Early Lithuanian nationalism: sources of its legitimate meanings in an environment of shifting boundaries. *Nations and Nationalism*. London: ASEN 2002, vol. 8, no. 3, str. 315-333.

WALTON KRISTEN POST, SCOTTISH NATIONALISM BEFORE 1789: AN IDEOLOGY, A SENTIMENT, OR A CREATION?. *INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCE REVIEW*, vol. 82, no. 3 & 4, str. 111-134.

ZAKE IEVA, Inventing Culture and Nation: Intellectuals and Early Latvian Nationalism. *National Identities*, 2007, vol. 9, no. 4, str. 307-329.

12.2 Vydané prameny

BRAMBORA JOSEF – POLIŠENSKÝ JOSEF et al., *Vybrané spisy Jana Amose Komenského*, 6. sv. – Spisy historické a politické. Praha, SPN 1972. Štěstí národa.

Hus a Jeronym, svatí mučedníci pro pravdu boží a Jan Žižka z Kalicha, boží bojovník: sepsal a l. 1619 vydal Havel Žalanský. Praha: I. L. Kober 1873.

KŘESÁLKOVÁ JITKA – LUŽÍK RUDOLF, *Pavel Stránský: Český stát a Okřík*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, n. p. 1953.

13 RESUMÉ

This paper analyzes terms nation, ethnicity, identity, nationalism (I consider nationalism with M. Hroch as a national egoism) and foremost protonationalism in relation to history. I argue that protonationalism is a relevant term; I show its complexity and its scientific foundations. I try to find any process in history that could help to support or deny the possibility of existence of protonationalism in the early modern Bohemia. As far as I am concerned, there was no widespread movement of this type during the time period in Bohemia. Protonationalism (if any) could be interest only of a small group of people who get such education that could provide them such abstraction so they could imagine a group of people which includes individuals over a social hierarchy and over social groups. I examine works of non-catholic writers such as Havel Zalansky, Pavel Stransky, Jan Amos Komensky. There is seen a considerable change in national consciousness during the time between the Hussite movement and the time of the authors. We can see a rapid regression of formal premodern Hussite folk nationalism.

In summary national concern, more precisely national consciousness was enclosed among group of high educated people and was not a common phenomenon. Use of the term protonationalism during the early modern time period in Bohemia is difficult.